

Στρογγυλή τράπεζα I

Παρουσίαση του ψηφιακού αποθετηρίου και της διαδραστικής πλατφόρμας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και μουσικής μέσα από τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ: «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια»

Συντονίστρια

Ζωή Διονυσίου

Επίκουρος Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Ιόνιο Πανεπιστήμιο
dionyssiou@gmail.com

Εισηγήσεις

Ζωή Διονυσίου: Ψηφιακό Αποθετήριο MAPIZA «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια»: ιδέα, στόχοι, υλικό

Κλειώ Κωνσταντάκου: Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσω των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ: Μία πιλοτική εφαρμογή στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής Βιέννης

Ευσταθία Πανταζή: Η διδακτική αξιοποίηση των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ για τη διδασκαλία των ελληνικών ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας

Round table I

Presentation of the digital repository and interactive website for teaching Greek language and music through songs by Mariza Koch “I've come to know my country through her songs”

Coordinator

Zoe Dionyssiou

Assistant Professor, Department of Music Studies, Ionian University
dionyssiou@gmail.com

Speakers

Zoe Dionyssiou: Digital Repository Mariza “I've come to know my country through her songs”: main ideas, aims, material

Clio Konstantakou: Learning Greek language and culture through Mariza Koch's songs: A pilot study in the Kindergarten of the Greek National School in Vienna

Efstathia Pantazi: Utilising Mariza Koch's children songs for the teaching of Greek as a second or foreign language

Διονυσίου, Ζ. (2019). Ψηφιακό αποθετήριο MAPIZA «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια»: ιδέα, στόχοι, υλικό. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 466–476). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.

Ψηφιακό Αποθετήριο MAPIZA «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια»: ιδέα, στόχοι, υλικό

Ζωή Διονυσίου

Επίκουρος Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Ιόνιο Πανεπιστήμιο
dionyssiou@gmail.com

Το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου, σε συνεργασία με την Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση (Ε.Ε.Μ.Ε.) έχουν σχεδιάσει τη δημιουργία ενός Ψηφιακού Αποθετηρίου και Διαδραστικής Πλατφόρμας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και μουσικής μέσα από τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ με τίτλο: «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια». Στόχοι του αποθετηρίου είναι: α) η παιδαγωγική (γλωσσική και μουσικοπαιδαγωγική) αξιοποίηση του υλικού από εκπαιδευτικούς μουσικής, δασκάλους και νηπιαγωγούς στην Ελλάδα, και β) η διδασκαλία των ελληνικών ως δεύτερης γλώσσας μέσω του τραγουδιού για μαθητές που διαμένουν στο εξωτερικό ή στην Ελλάδα. Στο άρθρο παρουσιάζονται στοιχεία της προσωπικότητας και της καλλιτεχνικής συνεισφοράς της Μαρίζας Κωχ στην ελληνική μουσική, εστιάζοντας στο ρεπερτόριό της για παιδιά και στην μουσικοπαιδαγωγική της προσέγγιση. Ακολούθως θα αναφερθούμε στην ιδέα, στους στόχους και στο υλικό του υπό δημιουργία ψηφιακού αποθετηρίου MAPIZA.

Λέξεις κλειδιά: Μαρίζα Κωχ, παιδικά τραγούδια, ψηφιακό αποθετήριο, διδασκαλία γλώσσας μέσω μουσικής

Digital Repository Mariza “I've come to know my country through her songs”: main ideas, aims, material

Zoe Dionyssiou

Assistant Professor, Department of Music Studies, Ionian University
dionyssiou@gmail.com

The Department of Music Studies, Ionian University, in collaboration with the Greek Society for Music Education, has designed the creation of a Digital Repository and Interactive Platform for the teaching of Greek language and music through the songs by Mariza Koch, entitled: “I've come to know my country through her songs”. The objectives of the repository are: a) the pedagogical (linguistic and music education) development of material to be used by music teachers, general school teachers and kindergarten teachers in Greece, and b) the teaching of Greek as a second language through the song for pupils living abroad or in Greece. The article presents elements of the personality and artistic contribution of Mariza Koch in the Greek music, focusing on her repertoire for children and her music-pedagogical approach. We will then refer to the idea, objectives and material of the MARIZA digital repository.

Keywords: Mariza Koch, children's songs, digital repository, teaching language through music

Εισαγωγή

Η Μαρίζα Κωχ, καλλιτέχνιδα και προσωπικότητα διεθνούς κύρους, έχει συνθέσει η ίδια έναν εκτενή αριθμό τραγουδιών για παιδιά, τα οποία αποτελούν ένα αξιολογότερο μουσικοπαιδαγωγικό υλικό, και θεωρούμε ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν από κάθε εκπαιδευτικό μουσικής, μουσικό, εκπαιδευτικό γενικής παιδείας, γονέα, ενήλικα, φροντιστή παιδιών με ενδιαφέρον για τον ελληνικό μουσικό λόγο. Η εμπειρία της από την επαφή με παιδιά στο *Κέντρο Βιωματικής Μουσικής, Κίνησης και Λόγου Μαρίζα Κωχ*, που λειτουργεί στην Αθήνα τα τελευταία 25 χρόνια ήταν η αφορμή για να δημιουργήσει η ίδια τραγούδια με στόχο να οδηγήσει τα παιδιά σε ουσιαστική επαφή με τη μουσική και την ελληνική γλώσσα. Στο 7ο Συνέδριο της Ε.Ε.Μ.Ε. (Θεσσαλονίκη, 27-29/11/2015) η κ. Κωχ ανακοίνωσε την πρόθεσή της για την παραχώρηση του μουσικοπαιδαγωγικού της υλικού στη μουσικοπαιδαγωγική κοινότητα. Η συγγραφέας σε συνεργασία με την κ. Μαίη Κοκκίδου ανέλαβαν την επικοινωνία με την δημιουργό και το συντονισμό των ενεργειών που ακολούθησαν.

Από το 2016 ξεκίνησε η προφορική καταγραφή του υλικού, συνεντεύξεις με τη δημιουργό, απομαγνητοφώνηση του υλικού και των συνεντεύξεων, μεταγραφή του υλικού σε παρτιτούρες (musescore), δημιουργία καταλόγου του υλικού, που συνεχώς εμπλουτίζεται. Η παραχώρηση του υλικού στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και στην Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση τελικά υπογράφηκε στις 13/12/2017. Τα πνευματικά δικαιώματα των τραγουδιών ανήκουν στην κ. Κωχ, η οποία έχει παραχωρήσει την άδεια για παιδαγωγική αξιοποίηση του υλικού στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Μουσικών Σπουδών και στην Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση (Ε.Ε.Μ.Ε.). Έτσι οι δυο παραπάνω φορείς σχεδιάζουν τη δημιουργία του Ψηφιακού Αποθετηρίου και της Διαδραστικής Πλατφόρμας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και μουσικής μέσα από τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ με τίτλο: MAPIZA «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια».

Στο έργο αυτό είναι αφιερωμένο το σημερινό συμπόσιο. Στο πρώτο μέρος του άρθρου αναφερόμαστε στην ίδια τη δημιουργό, επιθυμώντας να σκιαγραφήσουμε κάποια στοιχεία της προσωπικότητας και του έργου της που μας έχουν βοηθήσει να προσεγγίσουμε καλύτερα το έργο της, ώστε να είμαστε σε θέση να προτείνουμε ως επιστημονική ομάδα μια πιο ουσιαστική αξιοποίηση του υλικού της. Ακολούθως θα αναφερθούμε στην ιδέα, στους στόχους και στο υλικό του υπό δημιουργία αποθετηρίου MAPIZA.

Κατά τη διάρκεια αυτών των δύο χρόνων στενής επικοινωνίας με τη δημιουργό έχουμε διεξάγει δύο εκτενείς συνεντεύξεις με την ίδια, και πολλές συντομότερες επικοινωνίες, που αφορούν την καλλιτεχνική της πορεία, τις μουσικές της επιρροές, τη μουσικοπαιδαγωγική της δημιουργία και τη διδακτική της προσέγγιση σε σχέση με τα παιδιά. Στο άρθρο χρησιμοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις αυτές, μετά από απομαγνητοφώνηση και θεματική ανάλυση.

Η Μαρίζα των παιδιών και των τραγουδιών

Η κ. Κωχ εξέδωσε πρόσφατα μία αυτοβιογραφία των παιδικών της χρόνων με τίτλο *Το ξανθό κορίτσι της Σαντορίνης* (Κωχ, 2018), μέσα από την οποία περιγράφει την

παιδική της ψυχосύνθεση με πολύ παραστατικό και γλαφυρό τρόπο. Το βιβλίο μάς επέτρεψε να ερμηνεύσουμε κάποια στοιχεία της προσωπικότητάς της που εκτιμούμε ότι επηρέασαν καθοριστικά το έργο της, όπως την παιδικότητα της ψυχής της, το δημιουργικό και επαναστατικό της πνεύμα, την επαφή της με τη λαϊκή παράδοση, την αγάπη της για τη φύση και τον άνθρωπο. Αυτά τα στοιχεία, αλλά και ο τρόπος που μεγάλωσε και εξελίχθηκε ως παιδί μέσα σε δύσκολες συνθήκες καθιστούν το έργο της μια ωδή στην παιδική ηλικία.

Αρχικά εντύπωση προκαλεί στον αναγνώστη πώς η Μαρίζα Κωχ μετουσίωσε τα δύσκολα παιδικά της χρόνια, σε μία ζωή γεμάτη χαρούμενες εμπειρίες και αναμνήσεις. Ο αναγνώστης δεν αισθάνεται ότι οι δύσκολες καταστάσεις που πέρασε η ίδια ως παιδί έχουν βαρύνει την ίδια. Φυσικά δεν μπορεί να μην ένιωθε βαθύτατα τον πόνο του ανθρώπου χωρίς πατέρα, χωρίς τη μάνα δίπλα της, ή τον πόνο του ανθρώπου χωρίς πατρίδα. Αλλά αυτός ο πόνος για τη ίδια αναπλάστηκε σε ομορφιά για τη ζωή. Με κάποιο μαγικό τρόπο η κ. Κωχ τα μετάλλαξε όλα αυτά σε θετικές εμπειρίες. Αυτή η ευεργετική μετάλλαξη, η πάντα θετική αύρα στις πράξεις της, το θετικό πρόσημο σε ό,τι κάνει μας προβληματίζει: πώς ένα παιδί ζώντας τόσες δυσκολίες, δεν αισθάνεται βάρος, δεν παύει να χαίρεται την κάθε του μέρα και την κάθε στιγμή, δεν παύει να ονειρεύεται; Είναι σαν να απευθύνεται στον σημερινό άνθρωπο θυμίζοντάς του ότι προτεραιότητα είναι το σήμερα, όχι το αύριο. Καλεί τον αναγνώστη να σκεφτεί ποιες είναι αυτές οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις που αναγκάζουν τους ενήλικες και τα σημερινά παιδιά να βαδίζουν με τόσο γρήγορους ρυθμούς χωρίς να χαίρονται τις στιγμές.

Είναι πολύ σοβαρή δουλειά να διατηρήσουμε την παιδικότητα των παιδιών.
(Μαρίζα Κωχ, 11/11/2018)

Μέσα από το έργο της κ. Κωχ σκιαγραφείται η οντολογική διάσταση της ζωής του καλλιτέχνη. Η ίδια είναι μουσικός, συνθέτρια, τραγουδίστρια, μουσικοπαιδαγωγός, αλλά πάνω απ' όλα είναι ο εαυτός της. Η κ. Κωχ δεν υπηρετεί το τραγούδι, δεν υπηρετεί τη δισκογραφία, δεν υπηρετεί ούτε υπηρετείται από κανένα σύστημα. Είναι ο εαυτός της, είναι ελεύθερη και μοναδική. Αυτό της δίνει το χάρισμα και το δικαίωμα η φωνή της να ηχεί στα αυτιά μας άλλοτε ως μάνα, άλλοτε ως φίλη και αδερφή, άλλοτε ως αγωνίστρια - οραματίστρια που μας βγάζει από το βόλεμα μας, άλλοτε ως αγαπημένη δασκάλα. Μας προσκαλεί να αναγνωρίσουμε την οντολογική διάσταση του ανθρώπου πίσω από το έργο του, κάτι που δεν τιμάται αρκετά στις μέρες μας. Δεν είναι τα τραγούδια πάνω από τη δημιουργό, δεν είναι το καλλιτέχνημα πάνω από τον καλλιτέχνη, αλλά ούτε και ο άνθρωπος περσόνά πάνω από το έργο του. Είναι ο άνθρωπος κατά τη στιγμή που δημιουργεί, δηλαδή ο άνθρωπος που μετουσιώνει τη ζωή με ευθύνη, χαρά και συνέπεια, ο άνθρωπος στην καλύτερη στιγμή του, αυτή της δημιουργίας. Η κ. Κωχ τραγουδά γιατί είναι, και είναι γιατί τραγουδά. Γι' αυτό το λόγο μπόρεσε στη ζωή της να δημιουργήσει και να πρωτοπορήσει. Πιθανολογώ ότι αυτό είναι το στοιχείο που έχει κάνει την κ. Κωχ τόσο αγαπημένη σε όλα τα κοινωνικά, μορφωτικά και οικονομικά στρώματα της κοινωνίας μας. Είναι ίσως η τραγουδίστρια που τραγούδησε με μεγάλη συνέπεια για πολλές δεκαετίες σε κάθε εκδήλωση διαμαρτυρίας, για τους φυλακισμένους, για τα παιδιά, για τους αφανείς ήρωες.

Εγώ γεννήθηκα για να είμαι κοντά στα παιδιά, κατά λάθος βρέθηκα στη σκηνή να παριστάνω τη Μαρίζα και αυτό μπορώ να σας το τεκμηριώσω. [...] το όραμά μου ήταν να βρίσκομαι μπροστά σε παιδιά.
(Μ. Κωχ, Συνέντευξη Απρίλιος, 2018)

Αυτό για τη μουσικοπαιδαγωγική κοινότητα ίσως να σημαίνει ότι η πράξη και η θέση μας στη μουσική αγωγή των παιδιών μάς κάνει μοναδικούς. Δεν είμαστε εμείς, ούτε το μάθημα της μουσικής παραπάνω, είναι ότι έχουμε τη δυνατότητα να καλλιεργούμε την τέχνη, να ενδυναμώνουμε το όνειρο για εμάς και για τους μαθητές μας.

Σημαντικό στοιχείο για τη διαμόρφωση ενός καλλιτέχνη είναι οι επιρροές του, ή πού έχει μαθητεύσει. Η κ. Κωχ μας καταθέτει και μας περιγράφει τη μαθητεία της στην ελληνική λαϊκή παράδοση από τα παιδικά της χρόνια. Από τη μια οι μικρασιάτες πρόσφυγες έξω από το Δρομοκαϊτειο όπου έζησε από τα τέσσερα ως τα εννιά της χρόνια, μετά τα εννιά της χρόνια οι άνθρωποι της Σαντορίνης, η γιαγιά Ρηνιώ, ο παπά-Γιάννης και άλλοι άνθρωποι της φύσης και της θάλασσας από τους οποίους μύηθηκε στις μουσικές και τις παραδόσεις.

Z: Μετά τα 9 σου χρόνια πήγες στη Σαντορίνη...

MK: Ναι, εκεί αρχίζει η σπουδή μου για τα άλλα. Ήταν τα τραγούδια, αυτά που ακούγαμε στα ραδιόφωνα και παντού. Τα 'χα μάθει όμως, είχα ήδη ρεπερτόριο. Κατεβαίνοντας κάτω τους τρέλανα. Γιατί δεν τά 'ξεραν αυτά, αλλά δασκάλα μου ήταν κυρίως μια γιαγιά, στο σπίτι του θείου μου, όπου εγκατασταθήκαμε, γιαγιά της θείας μου, δηλαδή 80-90 χρονών, κάπου εκεί. Ρηνιώ τη λέγανε. Αυτή λοιπόν είχε ένα πρόγραμμα καθημερινό. Ήτανε δουλειά, σα να ήταν δουλειά της αυτή. Ήξερε ποιο σπίτι μες το χωριό είχε νεογέννητο μωρό, γιατί ήτανε και μαία επίσης, και πήγαινε την ώρα που η νεαρή μάνα έπρεπε να πάει κολατσιό στα χωράφια, καθόταν, έκανε βάρδια. Σ' αυτήν, σ' αυτήν, στην άλλη, μεγάλο το χωριό, στο πάνω χωριό, στο κάτω χωριό... ήξερε πού την χρειαζόταν. Κούνναγε το μωρό και έλεγε πάντα το ίδιο νανούρισμα. Πάντα έπιανε αυτό το νανούρισμα και το μωρό κοιμότανε. Δεν πα να το 'λεγε η μάνα του, η γιαγιά του, πάντα υπήρχαν γιαγιάδες. Καμιά δεν κατάφερε να το κοιμίσει το μωρό. [...] Και κοντά της έμαθα πώς να κοιμίζω τα μωρά, και νόμιζα ότι όταν μεγαλώσω θα 'μαι και 'γώ στο χωριό και θα κοιμίζω μωρά. [...] Μαζί της τα έμαθα όλα, εγώ δίπλα, γιατί εγώ δεν πάταγα σχολείο βέβαια, η γιαγιά Ρηνιώ ήταν η αγαπημένη μου, μ' αυτήν έκανα τη ζωή μου, τη δική της αγροτική ζωή.

(Μ. Κωχ, Συνέντευξη Απρίλιος, 2018)

Έτσι η κ. Κωχ, ως γνήσια τραγουδίστρια της λαϊκής μουσικής παράδοσης, μεγαλώνει μαθαίνοντας «να κλέβει» ήχους, όπως περιγράφει χαρακτηριστικά ο Φοίβος Ανωγειανάκης για τους λαϊκούς οργανοπαίκτες (Ανωγειανάκης, 1991). Γυρνά την πλάτη στο σχολείο, γιατί η φύση είναι πιο διασκεδαστικό σχολείο. Μαθαίνει τον κόσμο κλέβοντας ό,τι της αρέσει γύρω της, από τη γιαγιά-Ρήνη νανουρίσματα, από τον παπά-Γιάννη τον παππού της ήχους, μελίσματα, και λόγο θεολογικό. Από την αδερφή της κλέβει τα θετικά του σχολικού συστήματος που η ίδια αγνόησε. Ακούει και παρατηρεί τα πουλιά, τα ζώα, τη φύση, τους ανθρώπους. Έτσι μαθαίνει τα πάντα προφορικά, εκτός σχολικής εκπαίδευσης, άτυπα και κοντά στη φύση. Το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν για τη κ. Κωχ ένα παράλληλο σύμπαν, αυτή προτίμησε τη φύση, και τους ανθρώπους που η ίδια επέλεξε. Έτσι ανέπτυξε το αυτί και την εσωτερική ακοή, έμαθε να αποστηθίζει, να ακούει τους άλλους προσεκτικά, αλλά κυρίως να ακούει τα λόγια της ψυχής της.

Η κ. Κωχ ήταν η πρώτη έθνικ τραγουδίστρια στην Ελλάδα, μπόρεσε να προτάξει το παραδοσιακό τραγούδι στον αναβρασμό της δεκαετίας του 1970,

πρότεινε τον ηλεκτρικό ήχο στο παραδοσιακό τραγούδι, χωρίς αυτό να χάσει τη βαθιά του ελληνικότητά του. Ήταν μάλλον το κακό παιδί των παραδοσιακών τραγουδιών, γιατί όλα τα επεξεργαζόταν, τα άλλαζε. Σε μια εποχή που το παραδοσιακό είχε συνδεθεί με το παρελθόν, τη Δικτατορία, και τη συντηρητική διατήρηση των παραδόσεων, μας έδωσε το μήνυμα «Όχι, το τραγούδι αυτό ανήκει σε όλους μας». Το πήρε, το εξέλιξε, το πρότεινε σαν τον «ταλαντούχο ένα» της παραδοσιακής κοινωνίας, όπως αναλύει ο Γρηγόρης Σηφάκης (Σηφάκης, 1988). Η Κωχ ήταν η εξέλιξη στο ελληνικό παραδοσιακό τραγούδι που έπρεπε να δέσει με την τεχνολογία και τις εξελίξεις της εποχής. Παράλληλα με τον Διονύση Σαββόπουλο, πριν τη μεγάλη προσφορά του Ross Daly, των Δυνάμεων του Αιγαίου, και του κινήματος της παραδοσιακής μουσικής που καλλιεργήθηκε στα Μουσικά Σχολεία της χώρας μας από το 1980 κι έπειτα, η Κωχ ήταν μπροστάρης στον ηλεκτρικό ήχο στα παραδοσιακά. Ήταν πάντα ανατρεπτική και πάντα διαφορετική.

Με 34 προσωπικούς δίσκους, 3 βιβλία με συνημμένο ηχογραφημένο υλικό, πολλές συμμετοχές σε δίσκους άλλων καλλιτεχνών, σε κινηματογραφικές ταινίες, σε παιδικές μουσικοθεατρικές παραστάσεις, η Μαρίζα Κωχ μάς έχει συστήσει πολλά. Μέσα στις παλιές της ηχογραφήσεις, ανα γνωρίζει κάποιος εύκολα αυτό το ένστικτο, την δημιουργική λάμψη, την πίστη σε αυτό που έχει βάλει η ίδια στο μυαλό της. Οι στίχοι της έχουν μία αφοπλιστική παιδικότητα. Τραγουδά σχεδόν πάντα με λίγα όργανα, οι ενορχηστρώσεις των δίσκων της είναι λιτές και επιτρέπουν χώρο έκφρασης στο κάθε όργανο. Νομίζω ότι αυτό το κάνει από αγάπη στο τραγούδι, αλλά και από αναγνώριση ότι «εν αρχή ή ο λόγος». Οι μελοποιήσεις της έχουν το ύφος μελισμένου, ηδυσμένου λόγου, και απέχουν από την επί τούτου σύνθεση μελωδιών.

Η κ. Κωχ είναι η φωνή που μας επανασυστήνει τον ελληνικό λόγο, με την καθαρότητα του ελληνικού ουρανού και της παιδικής ψυχής. Είναι η τραγουδίστρια που έδωσε το δικό της προσωπικό ύφος στην ελληνική παραδοσιακή μουσική, που δίνει το προσωπικό της ύφος σε ό,τι τραγουδά, γιατί δεν τραγουδά μόνο με τη φωνή της, τραγουδά με την ψυχή της.

Αναφερθήκαμε στην άνθρωπο-δημιουργό θέλοντας να τονίσουμε κάποια στοιχεία που θεωρούμε ότι τη χαρακτηρίζουν και αποδεικνύουν πώς οι μουσικές εμπειρίες της παιδικής και νεανικής της ηλικίας καθόρισαν την μετέπειτα ζωή της. Γιατί οι προσωπικές εμπειρίες των παιδικών χρόνων κάθε ανθρώπου - οι μουσικές, καλλιτεχνικές, κοινωνικές - είναι ο προσωπικός του θησαυρός. Σε αυτές τις εμπειρίες ο καθένας γυρνά και επαναβαφτίζεται σε όλη του τη ζωή. Όσοι άνθρωποι έχουν τη χαρά να έχουν παιδαγωγικό ρόλο στη ζωή άλλων ανθρώπων, είναι σημαντικό να διευρύνουν τους ορίζοντές τους, να τους παρέχουν πλούσιες αισθητικές εμπειρίες, που μπορεί αργότερα να τους βοηθήσουν να χτίσουν τα όνειρά τους και να αλλάξουν τη ζωή τους. Αυτά είναι κάποια σημαντικά για εμάς στοιχεία που μας βοήθησαν να προσεγγίσουμε την άνθρωπο-δημιουργό και επιδιώκουμε να αναδείξουμε στο *Αποθετήριο Μαρίζα*, για το οποίο θα μιλήσουμε στη συνέχεια.

Εικόνα 1: Η Μαρίζα Κωχ προσκεκλημένη από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο με την Ομάδα Μουσικοπαιδαγωγικών Δράσεων «Ανέβα μήλο-Κατέβα ρόδι» πριν την καλλιτεχνική τους εκδήλωση (Κέρκυρα, 10/11/2018)

Ψηφιακό Αποθετήριο MAPIZA: ιδέα, στόχοι, υλικό

Το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου, σε συνεργασία με την Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση (Ε.Ε.Μ.Ε.) έχουν σχεδιάσει τη δημιουργία ενός Ψηφιακού Αποθετηρίου και Διαδραστικής Πλατφόρμας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και μουσικής μέσα από τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ με τίτλο: «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια». Στόχοι του αποθετηρίου είναι: α) η παιδαγωγική (γλωσσική και μουσικοπαιδαγωγική) αξιοποίηση του υλικού από εκπαιδευτικούς μουσικής, δασκάλους και νηπιαγωγούς στην Ελλάδα, και β) η διδασκαλία των ελληνικών ως δεύτερης γλώσσας μέσω του τραγουδιού για μαθητές που διαμένουν στο εξωτερικό ή στην Ελλάδα. Για την προετοιμασία του υλικού του αποθετηρίου συνεργάζεται επιστημονική ομάδα που έχει αναλάβει την καταγραφή, μεταγραφή, προετοιμασία του μουσικού υλικού, τη συγγραφή των μεταδεδομένων, ενώ σχεδιάζουμε ηχογραφήσεις και την δημιουργία της ηλεκτρονικής πλατφόρμας.¹

Το προτεινόμενο υλικό έχει τρεις τουλάχιστον άξονες: μουσική, γλώσσα, πολιτισμό. Αρχικά ως μουσικό και μουσικοπαιδαγωγικό υλικό απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής (3-6 ετών) και πρώτης σχολικής ηλικίας (7-9 ετών), αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί με επιτυχία από μεγαλύτερα παιδιά ή/και ενήλικες. Το λεξιλόγιο, οι μελωδίες, οι εικόνες που αναδύονται μέσα στα τραγούδια, μπορούν να προκαλέσουν πλήθος δημιουργικών και βιωματικών δραστηριοτήτων στην τάξη με γνώμονα τη μουσική ανάπτυξη των παιδιών (Κοκκίδου, 2014, 2015).

¹ Έως τώρα στην Ομάδα Εργασίας έχουν συμμετάσχει: η Μαίη Κοκκίδου, η Έφη Πανταζή, η Μαρία Ασλανίδη, η Κλειώ Κωνσταντάκου, η Ειρήνη Χαριτάκη και η Ζωή Διονυσίου που έχει την επιστημονική επιμέλεια και συντονισμό του προγράμματος.

Η δεύτερη προτεραιότητά μας είναι το αποθετήριο να στηρίζει την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας και τη γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό. Ως προς την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, στόχος του έργου είναι η κατανόηση και παραγωγή του προφορικού και γραπτού λόγου (εκμάθηση της γραμματικής και του συντακτικού της ελληνικής γλώσσας) ανάλογα με το γνωστικό υπόβαθρο και τις μαθησιακές ανάγκες των παιδιών. Πολλές έρευνες έχουν αποδείξει ότι το τραγούδι στηρίζει και βοηθά με τον καλύτερο τρόπο την εκμάθηση ξένης γλώσσας (Kao & Oxford, 2014· Marjanen, 2016).

Τρίτος στόχος είναι οι διαθεματικές και διαπολιτισμικές συνδέσεις με κεντρικό άξονα τον ελληνικό πολιτισμό, καθώς τα τραγούδια που επιλέχθηκαν μπορούν να αποτελέσουν ενδιαφέρον υλικό διαπολιτισμικής εκπαίδευσης για χρήση όχι μόνο από ελληνικά σχολεία της διασποράς, αλλά και δημόσια και ιδιωτικά σχολεία ξένων χωρών που έχουν θεσμοθετήσει την ελληνική ως δεύτερη ή τρίτη ξένη γλώσσα ή κάνουν χρήση διαπολιτισμικού υλικού. Τα τραγούδια του αποθετηρίου προσεγγίζονται ως πολυτροπικά κείμενα στη διδακτική τους επεξεργασία, δηλαδή επικοινωνιακά συμβάντα που συνομιλούν με ποικίλα σημειωτικά συστήματα (εικόνα, λόγος, μουσική, θέατρο, κλπ.). Χαρακτηρίζονται από χαλαρό ύφος, μη τυπικό λόγο και προφορικότητα, ενώ μεταδίδουν στοιχεία ελληνικότητας και χρήσιμες πληροφορίες για τον ελληνικό πολιτισμό (Κοκκίδου & Στάμου, 2010).

Ως τώρα έχουν επιλεγεί 60-70 τραγούδια της δημιουργού και υπάρχουν προοπτικές εμπλουτισμού του αποθετηρίου. Κάποια από τα τραγούδια κυκλοφορούν ήδη στη δισκογραφία, αλλά τα περισσότερα είναι ανέκδοτα. Στόχος μας είναι να δημιουργήσουμε ένα αποθετήριο και μία διαδραστική πλατφόρμα που να περιέχει τις παρτιτούρες των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ, μουσικοπαιδαγωγικά και γλωσσικά σχόλια για την διδακτική τους αξιοποίηση στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ηχογραφήσεις των τραγουδιών (παλαιότερες και σύγχρονες), καθώς και άλλο σχετικό υλικό (π.χ., φωτογραφίες, εξώφυλλα δίσκων, εξώφυλλα βιβλίων, εικόνες, μουσικό υλικό, κλπ.). Μέλημά μας είναι να παρέχεται στο κοινό ελεύθερη πρόσβαση για όλο το υλικό της ηλεκτρονικής πλατφόρμας, εφόσον πρόκειται για υλικό που προορίζεται για εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Το ψηφιακό αποθετήριο και η διαδραστική πλατφόρμα τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ που είναι υπό κατασκευή περιλαμβάνει:

- α) παρτιτούρες των τραγουδιών (σε musescore και pdf),
- β) σχόλια και προτάσεις για τη διδασκαλία μουσικής που αφορούν κάθε τραγούδι του αποθετηρίου,
- γ) σχόλια και προτάσεις για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού που αφορούν κάθε τραγούδι του αποθετηρίου,
- δ) ηχογραφήσεις των τραγουδιών,
- ε) πληροφορίες για τη δημιουργό Μαρίζα Κωχ.

Δείγμα του υλικού

Κάθε τραγούδι έχει δημιουργηθεί με στόχο γλωσσικό από τη δημιουργό που αφορά είτε την εκφορά του λόγου, είτε τη κατανόηση και παραγωγή του λόγου. Έτσι έχουμε ειδική μνεία στα φωνήεντα, δίψηφα σύμφωνα, διπλά γράμματα, και στα χειλικά, οδοντικά, λαρυγγικά, υγρά και ένρινα σύμφωνα. Κάποια τραγούδια αναφέρονται στη γραμματική και το συντακτικό της ελληνικής γλώσσας, με ομαδοποιήσεις και

δραστηριότητες που αφορούν κάθε κατηγορία συμφώνων, δίψηφων, διπλών γραμμάτων.

- Φωνήεντα: ου ο ι ε α
- Δίψηφα σύμφωνα: μπ ντ γκ τσ τζ
- Διπλά γράμματα: ξ ψ
- Σύμφωνα: χειλικά (π β φ), Οδοντικά (τ δ θ), Λαρυγγικά (κ γ χ), υγρά (λ ρ), ένρινα (μ ν), και συριστικό (σ)

Τα μεταδεδομένα του αποθετηρίου αναφέρονται στις παρακάτω κατηγορίες:

- Τίτλος τραγουδιού
- Εκφορά λόγου
- Κατανόηση και παραγωγή λόγου
- Μουσικές δραστηριότητες
- Διαθεματικές συνδέσεις – Ελληνικός πολιτισμός
- Παρτιτούρα
- Ηχογράφηση
- Άλλα στοιχεία (φωτογραφικό υλικό, υλικό διδασκαλίας κλπ.)

Ακολουθούν δύο τραγούδια ως παράδειγμα των υπό επεξεργασία μεταδεδομένων:

α) Έχω μάθει

(Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ)

Έχω μάθει μου-σι-κή, έ-χεις μά-θει να χο-ρεύ-εις, έ-χει μά-θει κι ο μπαμπάς τη μα -

4 μά να μα-γει-ρεύ-ει. Έ-χου-με μά-θει νέους χο-ρούς, έ-χε-τε

8 μά-θει πως γλε-ντά-νε, έ-χουν μά-θει τα παι-διά, με ρυθ-μό να τρα-γου-δά-νε.

Το τραγούδι *Έχω μάθει* συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο *Με τη Μαρίζα τραγουδώ Ελληνικά μαθαίνω* (Κωχ, 2010).

Κατανόηση και παραγωγή λόγου	Μουσικές δραστηριότητες	Διαθεματικές συνδέσεις – Ελληνικός πολιτισμός
- Σύντομοι διάλογοι με τα παιδιά για εφαρμογή του παρακείμενου χρόνου στη συνομιλία: π.χ. έχω μάθει μουσική, πού έχεις μάθει να χορεύεις; έχετε μάθει να μαγειρεύετε; ποια φαγητά έχετε μάθει να μαγειρεύετε; κ.ο.κ.	- Συνοδεία του τραγουδιού με ostinato σε μελωδικά και ρυθμικά κρουστά. - Προσέγγιση της έννοιας της παύσης και εξοικείωση με τα μουσικά σύμβολα των παύσεων ολόκληρου, μισού, τετάρτου και ογδόων. - Μουσικοκινητικά παιχνίδια με εναλλαγές ήχων και παύσεων, τα παιδιά προχωρούν ρυθμικά ή σταματάνε σε αντίστοιχους χρόνους. - Εξάσκηση στο σωστό φραζάρισμα του τραγουδιού.	- Γιορτές στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια. - Περιστάσεις για διασκέδαση, χορό και τραγούδι στην ελληνική κοινωνία: οικογενειακές γιορτές, πανηγύρια, γαμήλια γλέντια, γλέντι βαπτίσεων, εθνικές επέτειοι, θρησκευτικές γιορτές.

Πίνακας 1: Μεταδεδομένα τραγουδιού “Έχω μάθει”

β) Η σταγόνα

(Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ)

$\text{♩} = 112$

1.Μια στα - γό - να κιάλ - λη μια πέ - σαν' απ' τη λε - μο - νιά

στης τρια - ντα - φυλ - λιάς τα φύλ - λα και τα πιά - νει - να - τρι - χί - λα.

1. Μια σταγόνα κι άλλη μια
πέσαν' απ' τη λεμονιά
στης τριανταφυλλιάς τα φύλλα
και τα πιάνει ανατριχίλα. (δισ)

2. Μια σταγόνα δυο και τρεις
κι άλλες χίλιες δεκατρείς
εκυλήσαν στο ποτάμι
και κανένας δεν τις φτάνει. (δισ)

3. Το ποτάμι τρέχει, τρέχει
κι η σταγόνα δεν αντέχει,
κύλησε και κολυμπάει
κι όπου πάνε οι άλλες πάει. (δισ)

Το τραγούδι *Η σταγόνα* είναι ανέκδοτο.

<i>Εκφορά λόγου</i>	<i>Κατανόηση και παραγωγή λόγου</i>	<i>Μουσικές δραστηριότητες</i>	<i>Διαθεματικές συνδέσεις – Ελληνικός πολιτισμός</i>
- Α, Καλή εκφορά του α στο τραγούδι: ανοιχτό στόμα με κάτω το σαγόνι (σε σχήμα αυγού)	- Θηλυκά ισοσύλλαβα ουσιαστικά σε -α (βλ. σταγόνα, ανατριχίλα, τριανταφυλλιά, λεμονιά). - Μετατροπή της τριτοπρόσωπης αφήγησης του ποιήματος σε α) αφήγηση πρώτου προσώπου με θέμα «Το ταξίδι μου στο ποτάμι» και β) μετατροπή της αφήγησης σε διάλογο. - Απαγγελία και συζήτηση πάνω στο ποίημα του Ζαχαρία Παπαντωνίου «Το ποταμάκι» που ασχολείται με τον κύκλο του νερού. - Αναζητούμε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στα δύο ποιήματα.	- Ο εκπαιδευτικός τραγουδά το τραγούδι και τα παιδιά δείχνουν με χειρονομίες σε γενικές γραμμές τη μελωδική κίνηση. - Μίμηση ήχων σταγόνων της βροχής με τη φωνή: σταγόνες που πέφτουν σε λαμαρίνα, σταγόνες που πέφτουν σε χώμα, σταγόνες που πέφτουν σε νερόλακους, σταγόνες που πέφτουν στην ομπρέλα. - Απόδοση του τραγουδιού ώστε στην α' φράση το τραγούδι να δίνει την αίσθηση σταγόνας που πέφτει (staccato). - Δημιουργία ηχοιστορίας με θέμα «Βροχή στο δάσος»: τα παιδιά μπορούν να μιμηθούν ήχους της φύσης (πουλιά, φύλλα, ποτάμι, βροχή), χρησιμοποιώντας όργανα τάξης, τη φωνή τους, το σώμα τους, και διάφορα αντικείμενα. - Η έννοια του staccato στο τραγούδι, στην εκτέλεση οργάνων και στη σωματική κίνηση.	- Ποτάμια, γεφύρια και νερόμυλοι της Ελλάδας μέσα από επιλεγμένο φωτογραφικό και οπτικοακουστικό υλικό. - Εξερευνούμε το εκπαιδευτικό υλικό «Ένα κουτί γεμάτο νερό». - Ο κύκλος του νερού: διερεύνηση μέσα από το βιβλίο «Τα δάση κάνουν τις θάλασσες» του Γιο Σομέι, της πορείας του νερού από την πηγή προς τη θάλασσα και της «επιστροφής» του μέσω της εξάτμισης και της βροχής. - Μυθικές οντότητες της ελληνικής μυθολογίας που συνδέονται με το νερό - σύνδεση με μύθους από την Αφρική, την Ασία, την Αυστραλία, την Αμερική. - Εικαστική απεικόνιση του στοιχείου το νερού από διαφορετικούς πολιτισμούς, εποχές και εικαστικά ρεύματα.

Πίνακας 2: Μεταδεδομένα τραγουδιού “Μια σταγόνα”

Η εκπαιδευτική αξιοποίηση του υλικού επικυρώνεται ερευνητικά μέσα από διπλωματικές εργασίες προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών του Ιονίου Πανεπιστημίου, καθώς και από συνεργαζόμενους εκπαιδευτικούς μουσικής και δασκάλους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό σε συνεργασία με την επιστημονική ομάδα.² Κατά την πιλοτική εφαρμογή του, οι εκπαιδευτικοί εφαρμόζουν το προτεινόμενο υλικό, αναπτύσσουν συμπληρωματικά σχόλια ή δραστηριότητες, αξιολογούν την πορεία των δραστηριοτήτων που έχουν σχεδιαστεί από την Ομάδα Εργασίας και παρέχουν ανατροφοδότηση στην ομάδα, η οποία ενσωματώνεται στα μεταδεδομένα.

Ευχόμαστε αυτό το υλικό που σε μας φαίνεται πολύτιμο σαν το πάπλωμα με τα χρυσά κουδούνια (Κωχ, 2011), να δώσει αφορμή για έμπνευση, δημιουργία, αισθητική και μουσική καλλιέργεια, παιχνίδι και βιωματική μάθηση στην τάξη. Μέσα από το Αποθετήριο MAPIZA στόχος μας είναι να στηρίζουμε μία αγωγή με έμφαση στον προφορικό λόγο, στον ελληνικό πολιτισμό, και στις ανάγκες της σύγχρονης μουσικής εκπαίδευσης.

² Έως τώρα έχουν συνεργαστεί στην πιλοτική εφαρμογή του υλικού η Κλειώ Κωνσταντάκου, η Ευαγγελία Τζιώτζου, και η Άννα Χατζηκυριάκου, ενώ είμαστε ήδη σε επικοινωνία και με άλλους εκπαιδευτικούς μουσικής που επιθυμούν ή έχουν αρχίσει να συνεργάζονται μαζί μας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ανωγειανάκης Φ. (1991) *Ελληνικά Λαϊκά Μουσικά Όργανα*. Αθήνα: Μέλισσα. Πρώτη έκδοση: 1976.
- Kao, T., & Oxford, R. L. (2014). Learning language through music: A strategy for building inspiration and motivation. *System*, 43, 114–120.
- Κοκκίδου, Μ. (2014). *Η εμπύχωση στη διδασκαλία-μάθηση: Το σχολείο της χαράς και της καρδιάς*. Αθήνα: Fagottobooks.
- Κοκκίδου, Μ. (2015). *Διδακτική της μουσικής: Νέες προκλήσεις, νέοι ορίζοντες*. Αθήνα: Fagottobooks.
- Κοκκίδου, Μ., & Στάμου, Α. (2010). Η διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ στο Πανεπιστήμιο Cornell: Προεκτάσεις για τη γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο της επικοινωνιακής-κειμενοκεντρικής προσέγγισης. Στο Κ. Ντίνας, Α. Χατζηπαναγιωτίδη, Α. Βακάλη, Τ. Κωτόπουλος & Α. Στάμου (Επιμ), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή «Η Διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης)»*. Ανακτήθηκε από το <http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika/files/down/paraskeui/aithusa2/kokkiduStamu.pdf>
- Κωχ, Μ. (2010). *Με τη Μαρίζα τραγουδώ Ελληνικά μαθαίνω. Learning Greek through songs*. Εικονογράφηση: Αύρα Οικονομάκου. Αθήνα: Αθ. Σταμούλης.
- Κωχ, Μ. (2011). *Το πάπλωμα με τα χρυσά κουδούνια: Ένα τραγουδισμένο παραμύθι*. Εικονογράφηση: Ιωάννα Δερβίση. Αθήνα: Αθ. Σταμούλης.
- Κωχ, Μ. (2018). *Το ξανθό κορίτσι της Σαντορίνης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Marjanen, K. (2016). The European Music Portfolio. Music Pedagogies as a Support for Language Learning. *Hellenic Journal of Music Education, and Culture*, 7, Article 2. Ανακτήθηκε από το <http://hejmec.eu/journal/index.php/HeJMEC/article/view/75/57>
- Σηφάκης, Γ.Μ. (1988). *Για μια ποιητική του Ελληνικού Δημοτικού Τραγουδιού*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Κωνσταντάκου, Κ. (2019). Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσω των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ: Μία πιλοτική εφαρμογή στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής Βιέννης. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 477–496). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.

Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσω των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ: Μία πιλοτική εφαρμογή στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής Βιέννης

Κλειώ Κωνσταντάκου
Φοιτήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Ιόνιο Πανεπιστήμιο
cliocfu@gmail.com

Η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας στο εξωτερικό αποτελεί ένα σημαντικό θέμα που επηρεάζεται από διάφορους τομείς. Πρόκειται για ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει, τόσο τους Έλληνες σε εσωτερικό και εξωτερικό, όσο και τους ερευνητές στο ευρύτερο πεδίο της εκμάθησης γλωσσών. Στις μέρες μας, ως ένα από τα πλέον αποτελεσματικά μέσα εκμάθησης γλώσσας έχει αναδειχθεί το τραγούδι. Το τραγούδι έχει καταφέρει να συμβάλει στην επίτευξη γλωσσικών, μουσικών, αλλά και πολιτισμικών στόχων, γεγονός που προσφέρει στους μαθητές πολύπλευρα οφέλη. Στην παρούσα έρευνα εξετάζεται η δυνατότητα που προσφέρουν τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ για εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στους μαθητές του Νηπιαγωγείου της Εθνικής Σχολής Βιέννης.

Λέξεις κλειδιά: Μαρίζα Κωχ, διδασκαλία ελληνικής γλώσσας, εκμάθηση γλώσσας μέσω τραγουδιού, εκπαίδευση διασποράς, Ελληνική Εθνική Σχολή Βιέννης

Learning Greek language and culture through Mariza Koch's songs: A pilot study in the Kindergarten of the Greek National School in Vienna

Clio Konstantakou
Student, Department of Music Studies, Ionian University
cliocfu@gmail.com

Learning the Greek language abroad is an important subject that is influenced by various areas. This is an issue that both have Greeks at home and abroad, as well as researchers in the wider field of language learning. Nowadays, one of the most effective means of language learning has emerged as singing. Singing has been able to contribute to achieve linguistic, musical and cultural goals, which gives pupils multidimensional benefits. The present study explores the possibility offered by Mariza Koch's songs for the learning of the Greek language and the culture in the Kindergarten of the Greek National School in Vienna.

Keywords: Mariza Koch, teaching Greek language, learning language through singing, Greek National School in Vienna

Η σύγχρονη εκπαίδευση των Ελλήνων της Διασποράς

Η εκπαίδευση των Ελλήνων της διασποράς, σύμφωνα με τον Δαμανάκη (2006), καθορίζεται από τις ανάγκες των μαθητών, την εκάστοτε κυβέρνηση της Ελλάδας, την εκάστοτε κυβέρνηση της χώρας διαμονής και από τις παροικίες των Ελλήνων του εξωτερικού. Τα ελληνικά σχολεία της διασποράς χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, σε

αυτά που χαρακτηρίζονται ως αμιγή ελληνικά σχολεία και εφαρμόζουν το αναλυτικό πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας σαν να βρίσκονταν στην Ελλάδα, και σε αυτά που λειτουργούν ως τμήματα διδασκαλίας ελληνικών σε σχολεία ξένων χωρών. Στην πρώτη περίπτωση παρατηρείται μία εθνοκεντρική προσέγγιση στη διδασκαλία-μάθηση, ενώ η δεύτερη ακολουθεί μία διαπολιτισμική και πολυπολιτισμική προσέγγιση (Δαμανάκης, 2006). Στόχος αυτής της εκπαίδευσης είναι η συμβολή στη διαμόρφωση ελληνικών ταυτοτήτων, η διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, καθώς και η διαμόρφωση του ρόλου κάθε Έλληνα της διασποράς σε μία σύγχρονη οικονομική, πολιτική και πολιτισμική βάση (Δαμανάκης, 2008).

Ελληνική Εθνική Σχολή Βιέννης

Η επίσημη λειτουργία της Ελληνικής Εθνικής Σχολής Βιέννης (Griechische Nationalschule) ξεκίνησε στις 19 Μαΐου 1804 (π. Νικολίτσης, 2016· Σειρηνίδου, 2002), ενώ ανεπίσημα είχε ξεκινήσει τρία χρόνια πριν (Γύζη, 2015). Ήδη από το 1801 είχε εκδηλωθεί το ενδιαφέρον εύπορων Ελλήνων της Βιέννης για τη δημιουργία ενός σχολείου για τους νέους της ομογένειας, ανεξάρτητα από την οικονομική τους δυνατότητα (Γύζη, 2015). Στις 4 Μαΐου 1804 εκδίδεται αυλικό διάταγμα από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο Β' (π. Νικολίτσης, 2016), το οποίο διαμόρφωσε το πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας του σχολείου. Το διάταγμα όριζε την Εθνική Σχολή ως σχολείο στοιχειώδους και όχι ανώτερης εκπαίδευσης, το οποίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο Αυστριακής διοίκησης (Σειρηνίδου, 2002), ενώ τη λειτουργία του ανέλαβε η Κοινότητα της Αγίας Τριάδος Βιέννης (Γύζη, 2015). Αρχικός σκοπός του σχολείου ήταν να επιμορφώσει του μελλοντικούς του δασκάλους, δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στο μάθημα των θρησκευτικών (π. Νικολίτσης, 2016). Σήμερα, η Ελληνική Εθνική Σχολή Βιέννης στεγάζεται στο δεύτερο όροφο του κτιρίου της εκκλησίας της Αγίας Τριάδος Βιέννης στην οδό Fleischmarkt. Αποτελεί συμπληρωματικό σχολείο προσχολικής, δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, στο οποίο φοιτούν 380 μαθητές στα τμήματα του νηπιαγωγείου, δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου (π. Νικολίτσης, 2016) και παραμένει το παλαιότερο ελληνικό σχολείο της διασποράς που λειτουργεί αδιαλείπτως. Διευθυντής του σχολείου είναι ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Αυστρίας κ. Αρσένιος.

Η εκμάθηση γλώσσας μέσω του τραγουδιού

Το τραγούδι ενδείκνυται ως μέσο διδασκαλίας-μάθησης στη σύγχρονη εκμάθηση μητρικής, αλλά και ξένης γλώσσας, και σταδιακά αποκτά αναγνώριση η αξία του. Η γλώσσα χαρακτηρίζεται από πολλούς ως κύριο μέσο επικοινωνίας και χρησιμοποιείται επίσης, ως μέσο μάθησης και απόκτησης γνώσεων και ικανοτήτων (Adileh & Adileh, 2011). Από την άλλη, η μουσική φαίνεται να παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τη γλώσσα, καθώς αποτελεί κι αυτή μέσο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, προσφέρει γνώσεις και αναπτύσσει δεξιότητες. Ο Adorno (1993) παρομοιάζει τη μουσική με τη γλώσσα, δεδομένου ότι και στις δύο παρουσιάζεται

«διαδοχή αρθρωμένων ήχων, που είναι κάτι παραπάνω από ήχος», ενώ ο Lerdahl (2001) υποστηρίζει ότι η μουσική και η γλώσσα αποτελούν ακολουθίες ήχων, οι οποίες έχουν οργανωθεί είτε στο χρόνο, όπως ο προφορικός λόγος και η μουσική, είτε στο χώρο, όπως ο γραπτός λόγος και το μουσικό κείμενο. Επιπρόσθετα, τα μουσικά στοιχεία μπορούν να ενεργοποιήσουν τα συναισθήματα, τα κίνητρα, τη λεκτική μνήμη, την κοινωνικοποίηση και την αυτογνωσία, όλα αυτά δηλαδή που χρειάζονται για την ανάπτυξη καλών γλωσσικών δεξιοτήτων (Mora, 2000). Πιο συγκεκριμένα, το τραγούδι ως μουσική δραστηριότητα έχει τη δυνατότητα να συνδυάσει την έννοια του γραμματισμού με την ευχάριστη και αποτελεσματική μάθηση. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να εκφραστούν συναισθηματικά και δημιουργικά, να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη και να εξασφαλίσουν γνωστική ανάπτυξη και γλωσσική αντίληψη (Κοκκίδου, 2011).

Σύμφωνα με την Κοκκίδου (2011), η αποτελεσματική εκμάθηση της μητρικής γλώσσας βασίζεται σε παιγνιώδεις δραστηριότητες που συνδράμουν στην κατανόηση και παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου. Για την εκμάθηση γλωσσών, καταλυτική σημασία έχει η ενεργητική ακρόαση τραγουδιών. Τα τραγούδια προσφέρουν στους μαθητές νέο λεξιλόγιο και επαρκείς ευκαιρίες για την κατανόηση του προφορικού λόγου (Κοκκίδου & Στάμου, 2010). Η Murrey (2005) προτείνει ορισμένες οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς για την καλύτερη ενσωμάτωση της μουσικής στην εκμάθηση της γλώσσας, προκειμένου οι μαθητές να πάνε να είναι παθητικοί ακροατές και να μάθουν να επεξεργάζονται πληροφορίες αξιοποιώντας στο έπακρο την εμπειρία ακρόασης:

- Επιλογή τραγουδιών σύμφωνα με τις προτιμήσεις των μαθητών.
- Επιλογή μουσικών δραστηριοτήτων σε κάθε μάθημα.
- Αρκετός χρόνος για δραστηριότητες, ώστε οι μαθητές να εξοικειωθούν με τη μουσική.
- Παραχώρηση του υλικού στους μαθητές για να έχουν ανά πάσα στιγμή πρόσβαση σ' αυτό.
- Συντακτική και γραμματική ανάλυση των τραγουδιών.
- Εστίαση στην άρθρωση και την προφορά.
- Εξερεύνηση των πολιτιστικών διαστάσεων του τραγουδιού.
- Έρευνα για τη μουσική της χώρας της γλώσσας που διδάσκεται και παρουσίαση εργασιών από τους μαθητές.
- Ένταξη των μουσικών δραστηριοτήτων στην αξιολόγηση και στις εξετάσεις των μαθητών.
- Ενεργή συμμετοχή του εκπαιδευτικού στο τραγούδι μαζί με τους μαθητές.

Η πιλοτική εφαρμογή

Η έρευνα αυτή είχε στόχο να εφαρμόσει πιλοτικά μέρος του προγράμματος «Ψηφιακό αποθετήριο και διαδραστική πλατφόρμα για διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και μουσικής μέσα από τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ» με τίτλο «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια» σε παιδιά ελληνικής καταγωγής που ζουν στο εξωτερικό. Το πρόγραμμα αυτό είναι σχεδιασμένο από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου και την Ελληνική Ένωση για τη Μουσική

Εκπαίδευση και βρίσκεται υπό προετοιμασία. Η πιλοτική εφαρμογή που πραγματοποιήθηκε στη Βιέννη ακολούθησε τη μεθοδολογία της έρευνας δράσης (McNiff & Whitehead, 2006-Zeller-Berkman, 2014). Πραγματοποιήθηκαν δέκα μαθήματα στο Νηπιαγωγείο της Ελληνικής Εθνικής Σχολής Βιέννης. Η εφαρμογή διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 2017 μέχρι και τον Ιανουάριο του 2018. Οι διδασκαλίες πραγματοποιήθηκαν από την ερευνήτρια σε συνεργασία με τη δασκάλα του Νηπιαγωγείου κ. Ρούλα Βασιλοπούλου. Στο τέλος κάθε μαθήματος πραγματοποιούνταν αξιολόγηση της διδασκαλίας-μάθησης από κοινού και από τις δύο δασκάλους. Παράλληλα, και οι δύο δασκάλους κατέγραφαν προσωπικό αναστοχαστικό ημερολόγιο, το οποίο ανταλλάχθηκε.

Η διαμόρφωση του πλάνου μαθήματος γινόταν από την ερευνήτρια σε συνεργασία με τη Νηπιαγωγό και βασιζόταν στις οδηγίες και στους στόχους του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών Νηπιαγωγείου (2014) του Υπουργείου Παιδείας, το οποίο εφαρμόζεται στα Νηπιαγωγεία της Ελλάδας. Στο Νηπιαγωγείο δεν είχε πραγματοποιηθεί κάποια ανάλογη πιλοτική εφαρμογή στο παρελθόν, ούτε υπήρξε κάποια συνεργασία με εκπαιδευτικό μουσικής ή μουσικό στο μάθημα του νηπιαγωγείου. Τα ίδια πλάνα μαθημάτων πραγματοποιήθηκαν και στα δύο τμήματα.

Στο Νηπιαγωγείο της Εθνικής Σχολής της Βιέννης οι μαθητές του Νηπιαγωγείου κάνουν μάθημα μία φορά την εβδομάδα, για χρονική περίοδο μιάμισης ώρας. Κατά τη διάρκεια αυτή υπάρχει χρόνος καλωσορίσματος, χρόνος διδασκαλίας και χρόνος ελεύθερου παιχνιδιού. Η πιλοτική εφαρμογή πραγματοποιήθηκε και στα δύο τμήματα του Σαββάτου. Στόχος της ήταν να επιτευχθούν μέσω των τραγουδιών οι γλωσσικοί και επικοινωνιακοί στόχοι που έχουν τεθεί στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Νηπιαγωγείου, να αποκτήσουν οι μαθητές καλύτερη άρθρωση στο ελληνικό λεξιλόγιο, να εξοικειωθούν με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας και τέλος να έρθουν σε επαφή με πτυχές του ελληνικού πολιτισμού. Κατά μέσο όρο σε κάθε τμήμα φοιτούσαν δέκα παιδιά ηλικίας 4-6 ετών, εκ των οποίων ένα ποσοστό περίπου 30% δε μιλούσε ή δεν κατανοούσε την ελληνική γλώσσα. Το μάθημα διεξαγόταν στα ελληνικά και μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν χρήση της γερμανικής γλώσσας. Επίσης, όλα τα παιδιά φοιτούσαν και σε αυστριακό νηπιαγωγείο.

- **Η συνεργασία με τη Νηπιαγωγό:** Εξ αρχής, η νηπιαγωγός ήταν βοηθητική, υποστηρικτική, πρόθυμη και με καλή διάθεση, πράγμα που έθεσε αμέσως μία γερή βάση για την εφαρμογή του προγράμματος. Γενικότερα, δεν είχε μουσικές γνώσεις και δεν είχε παρακολουθήσει τυπική μουσική εκπαίδευση. Με αυτή τη συνεργασία η Νηπιαγωγός έθεσε άτυπα σαν προσωπικό της στόχο, να εξοικειωθεί η ίδια με το τραγούδι και να χρησιμοποιήσει περισσότερες μουσικές δραστηριότητες στα πλάνα μαθήματος εφεξής. Επιπλέον, τέθηκε ως στόχος η εφαρμογή του προγράμματος και σε άλλα τμήματα του Νηπιαγωγείου με εξ ολοκλήρου διδασκαλία της Νηπιαγωγού.

- **Το υλικό:** Επιλέχθηκαν τέσσερα τραγούδια, όπου για το καθένα χρειάστηκαν τουλάχιστον δύο μαθήματα για να ολοκληρωθεί η διδασκαλία του. Τα τραγούδια αυτά ήταν *Όταν η γάτα κάνει χ...*, *Άρες μάρες κουκουνάρες*, *Οι καλικαντζάροι* και *Εγώ, εσύ, αυτός*, τα οποία αποτελούσαν υλικό του προγράμματος «*Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια*». Τα συγκεκριμένα τραγούδια προτιμήθηκαν διότι είχαν εύκολα κατανοητό λεξιλόγιο και μπορούσαν να ενισχύσουν την εκφορά του

λόγου, να συμβαδίσουν με τις ικανότητες των παιδιών και να συνδυαστούν με δημιουργικές δραστηριότητες που θα ανταποκρίνονταν στο Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου, κυρίως σε τομείς έκφρασης, επικοινωνίας και σκέψης. Η διδασκαλία των τραγουδιών γινόταν με τη συνοδεία κιθάρας, ώστε να υπάρχει αρμονική συνοδεία και ταυτόχρονα τραγούδι.

Α) Όταν η γάτα κάνει χ...

Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ

Όταν η γάτα κάνει χ...
Otan hē gata kanei ch...

Στίχοι - Μουσική: Μαρίζα Κωχ
Stichoi - Mousikē: Mariza Kōch

♩ = 100

1. Ό - ταν η γά - τα κά - νει χ... χ... χ... κά - νείς δεν πάει κο - ντά της κα-
O - tan hē ga - ta ka - nei ch... ch... ch... ka - neis den paei ko - nta tēs ka-
νείς δεν πάει κο - ντά της κά - νει κα - μπου - ρα στρον - γυ - λή χ... χ... φου-
neis den pa-ei ko - nta tēs ka - nei ka - mpou - ra stron - gy - lē ch... ch.. phou-
ντώ - νει την ου - ρά της φου - ντώ - νει την ου - ρά της.
ntō - nei tēn ou - ra tēs phou - ntō - nei tēn ou - ra tēs.

Στο παραπάνω τραγούδι χρησιμοποιήθηκαν μιμητικές κινήσεις για τη διδασκαλία του. Οι μαθητές μιμήθηκαν με τις κινήσεις του τη γάτα και κινήθηκαν σε όλο το χώρο της αίθουσας. Απεικονίστηκε το γράμμα /χ/ σε καρτέλες, επισημάνθηκαν οι διαφορές στην εκφορά μεταξύ του ελληνικού φωνήματος /χ/ και του γερμανικού γράμματος x=/ιξ/, αλλά και του γράμματος h=/χα/. Επιπλέον, αποτυπώθηκαν οι στίχοι του τραγουδιού με ζωγραφική από τους μαθητές, γεγονός που κατάφεραν να υλοποιήσουν για πρώτη φορά, καθώς δεν μπορούσαν να καταγράψουν σε χαρτί ιστορίες ή παραμύθια που άκουγαν. Επίσης, οι μαθητές συμμετείχαν στο τραγούδι μόνο με μουρμούρισμα και μετά από αρκετές επαναλήψεις ξεκίνησαν να τραγουδούν καθαρά, διότι τους δυσκόλευε ο συνδυασμός του τραγουδιού με την κίνηση.

Β) Άρες μάρες κουκουνάρες

Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ

Άρες μάρες κουκουνάρες
Hares mares koukounares

Στίχοι - Μουσική: Μαρίζα Κωχ
 Stichoi - Mousikē: Mariza Köch

$\text{♩} = 108$

1. Ά - ρες μα - ρες κου - κου - νά - ρες αγ - γου - ρά - κια κια - γκι - νά - ρες
 Ha - res ma - res kou - kou - na - res an - gou - ra - kia kia - nki - na - res

5
 τρι - α - ντα - φυλ - λίες και κά - κτοι μέ - σα κιέ - ξωα -
 tri - a - nta - phyl - lies kai ka - ktoi me - sa kie - xōa -

8
 πό το φρά - χτη.
 po to phra - chtē.

Στο τραγούδι αυτό η διδασκαλία πραγματοποιήθηκε με εικόνες που απεικόνιζαν λέξεις-αντικείμενα των στίχων. Οι εικόνες συνέβαλαν αρκετά στη γρήγορη εκμάθηση των στίχων. Παράλληλα, επιχειρήθηκε η συνοδεία με παλαμάκια στο ρυθμό του μέτρου, πράγμα που δεν ήταν εφικτό, γιατί ο συνδυασμός κίνησης-ρυθμού-νέου λεξιλογίου επέφερε ένα βομβαρδισμό γνώσεων για τους μαθητές. Επιπλέον, ως στόχος τέθηκε και η σωστή εκφορά του γράμματος /ρ/ ο οποίος αναθεωρήθηκε σύντομα γιατί οι περισσότεροι μαθητές δεν μπορούσαν να το εκφέρουν, επειδή στη γερμανική γλώσσα εκφέρεται ως /γ/. Τα παιδιά που μιλούσαν μόνο γερμανικά ή είχαν μεγαλώσει στη Βιέννη δεν μπορούσαν να πουν καθαρά το /ρ/, ενώ αυτά που είχαν έρθει πιο πρόσφατα από την Ελλάδα μπορούσαν σε καλύτερο βαθμό. Γενικά, μπορούσαν να το διακρίνουν, αλλά δεν μπορούσαν να το εκφέρουν. Τέλος, η τάξη έπαιξε παζάρι και ο κάθε μαθητής προσπάθησε να πουλήσει προϊόντα στους συμμαθητές του, που να περιείχαν το γράμμα /ρ/. Οι μαθητές έφευγαν από το σχολείο μουρμουρίζοντας τη μελωδία του τραγουδιού, την οποία συγκράτησαν με ευκολία, διότι είχε μόνο δύο νότες. Όπως ανέφερε μία μητέρα, ξεπλάγην όταν άκουσε να τραγουδάει το συγκεκριμένο τραγούδι στο σπίτι το παιδί της που δε μιλάει και δεν κατανοεί ελληνικά.

Γ) Οι καλικαντζάροι

Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ

Οι καλικαντζάροι
Hoi kalikantzaroiΣτίχοι - Μουσική: Μαρίζα Κωχ
Stichoi - Mousikē: Mariza Kōch

♩ = 108

1. Τσι - κι ρί - κι τσι - κι ρί - κι ήρ - θα - νε οι πι - τσι - ρί - κοι
Tsi - ki ri - ki tsi - ki ri - ki ēr - tha - ne oi pi - tsi - ri - koi

5
εί - χα - νε αυ - τιά με - γά - λα κι - α - νε - βαι - να - νε τη σκά - λα..
ei - cha - ne au - tia me - ga - la kia - ne - vai - na - ne tē ska - la.

Το τραγούδι των καλικαντζάρων προμήνυε και τον ερχομό των Χριστουγέννων. Έγινε αφήγηση της ιστορίας των καλικαντζάρων και δημιουργήθηκε νέα Χριστουγεννιάτικη ιστορία με καλικαντζάρους, στην οποία εντάχθηκε και το τραγούδι. Έγινε αναφορά στα ελληνικά Χριστουγεννιάτικα έθιμα και συγκρίθηκαν με αυτά της Αυστρίας. Για την εκμάθηση των στίχων του τραγουδιού χρησιμοποιήθηκαν φιγούρες, οι οποίες ήταν εμπνευσμένες από την ιστορία του. Συγχρόνως, τα παιδιά είτε συνόδευαν το τραγούδι με ρυθμικά επαναλαμβανόμενα μοτίβα, είτε επαναλαμβάνανε τους στίχους μετά το τραγούδι της εκπαιδευτικού, είτε έπαιζαν κρουστά όργανα τάξης. Για άλλη μία φορά, τα παιδιά ζωγράφισαν την ιστορία του τραγουδιού. Επιπλέον, σημασία δόθηκε στην εκφορά των διπλών φθόγγων /τσ/ και /τζ/, στην οποία δεν αντιμετώπισαν κάποιο πρόβλημα, καθώς υπάρχουν και στο γερμανικό αλφάβητο.

Δ) Εγώ, εσύ, αυτός
 Στίχοι-Μουσική: Μαρίζα Κωχ

Εγώ, εσύ, αυτός
Egō, esy, autos

Στίχοι - Μουσική: Μαρίζα Κωχ
 Stichoi - Mousikē: Mariza Kōch

Ε - γώ, ε - σύ, αυ - τός, ε - γώ, ε - σύ, αυ - τός μα - ζί θα
 E - gō, e - sy, au - tos, e - go, e - sy, au - tos ma - zi tha

πά - με στο πο - τά - ά - μι, ε - μείς, ε - σείς, αυ - τοί, ε -
 pa - me sto po - ta - a - mi, e - meis, e - seis, au - toi, e -

μείς, ε - σείς, κιαυ - τοί μα - ζί θα βρού - με το κα - λά - μι. Αυ - τό που ο Πά - νας έ - φτια - ξε πε -
 meis, e - seis, kiau - toi ma - zi tha vrou - me to ka - la - mi. Au - to pou o Pa - nas e - phtia - xe pe -

ντά - φω - νη φλο - γέ - ε - ρα και σαν τρα - γί - χο - ρο - πη - δά - τη νύ - χτα και τη μέ - ρα
 nta - phō - nē phlo - ge - e - ra kai san tra - gi cho - ro - pē - da tē ny - chta kai tē me - ra

Με το παραπάνω τραγούδι οι μαθητές διδάχθηκαν την κλίση της προσωπικής αντωνυμίας εγώ, στην οποία δυσκολεύτηκαν να διακρίνουν τη διαφορά μεταξύ ενικού και πληθυντικού δευτέρου και τρίτου προσώπου. Ωστόσο, πλέον τα παιδιά είχαν φτάσει σε σημείο να μαθαίνουν πιο εύκολα και γρήγορα νέους στίχους και νέες μελωδίες και έδειχναν μεγαλύτερη οικειότητα με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Παράλληλα, έγινε παρουσίαση των οργάνων φλογέρα και γαβάλ' (καβάλ' ή χειλιαύλιν), με τη βοήθεια των οποίων πραγματοποιήθηκαν κινητικές δραστηριότητες στην αίθουσα. Επιπλέον, έγινε αφήγηση του αρχαιοελληνικού μύθου του Πάνα και της κατασκευής του καλαμένιου αυλού, η οποία επενδύθηκε μουσικά με μελωδίες που προέρχονταν από τη φλογέρα.

Παρατηρήσεις και συμπεράσματα

Η λήξη των μαθημάτων είχε επιφέρει θετικά και ενθαρρυντικά αποτελέσματα για την πιλοτική εφαρμογή και κατ' επέκταση για το μέλλον του προγράμματος «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια». Λαμβάνοντας υπόψη τις σημειώσεις που καταγράφηκαν στην αξιολόγηση και στα αναστοχαστικά ημερολόγια των δασκάλων, δημιουργήθηκαν ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις που προκύπτουν από την

πορεία των διδασκαλιών, αλλά και από τις αντιδράσεις των παιδιών. Αρχικά, έντονα εκδηλώθηκε η ανάγκη για πιο αργό tempo στα τραγούδια και για πολλές επαναλήψεις κατά την εκμάθηση των τραγουδιών, ιδιαίτερα στα πρώτα μαθήματα που οι μαθητές δεν είχαν εξοικειωθεί ούτε με το νέο πλαίσιο του μαθήματος, αλλά και ούτε με τη νέα δασκάλα μουσικής που υποδέχτηκε η τάξη. Οι οδηγίες ήταν απαραίτητο να είναι σαφείς και αναλυτικές για κάθε δραστηριότητα, πράγμα που πολλές φορές δημιουργούσε «πολλά λόγια και λίγη μουσική». Επιπλέον, αναλογιζόμενος κανείς ότι τα συγκεκριμένα παιδιά καθ' όλη την εβδομάδα μιλούν κυρίως γερμανικά και το Σαββατοκύριακο ελληνικά, συμπεραίνει ότι σκέφτονται σε δύο γλώσσες ταυτόχρονα, με αποτέλεσμα να εμφανίζουν σύντομα στο μάθημα σημάδια κόπωσης όπως δυσανασχέτηση και έλλειψη προσοχής. Ωστόσο, τα παιδιά που μιλούσαν ή κατανοούσαν μόνο γερμανικά, τραγουδούσαν κανονικά στα ελληνικά. Στη συνέχεια, παρόλο που επιθυμία των δασκάλων ήταν να πραγματοποιείται και κατά τη διάρκεια της διδακτικής ώρας μάθημα μουσικής αγωγής, πολύ σύντομα διαπιστώθηκε ότι ήταν υπερβολικό για τα παιδιά και μη επιτεύξιμο. Γι αυτό το λόγο, κατά την εκμάθηση των τραγουδιών, δόθηκε περισσότερη βαρύτητα στο λεξιλόγιο και στην άρθρωση και όχι τόσο στην τονική και ρυθμική ακρίβεια. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι η χρήση εικόνων βοήθησαν στην εκμάθηση και την κατανόηση των στίχων των τραγουδιών. Τέλος, καταγράφηκε ότι κάθε τραγούδι χρειαζόταν κατά μέσο όρο 3 μαθήματα για να ολοκληρωθεί η διδασκαλία του, γεγονός το οποίο επιβεβαίωναν τα παιδιά που ζητούσαν να επαναλάβουν όποιο τραγούδι ένιωθαν πως γνώριζαν επαρκώς. Αξιοσημείωτη βέβαια είναι και η παρακολούθηση μαθημάτων μουσικής θεωρίας και κιθάρας από τη Νηπιαγωγό, πριν το τέλος των μαθημάτων, αλλά και η διδασκαλία του υλικού της πιλοτικής εφαρμογής σε άλλα τμήματα από την ίδια.

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις οδήγησαν στη διαπίστωση ορισμένων συμπερασμάτων. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές του Νηπιαγωγείου της Εθνικής Σχολής Βιέννης κατάφεραν, μέσα σε διάστημα τεσσάρων μηνών, να βελτιώσουν και να εμπλουτίσουν το ελληνικό τους λεξιλόγιο μέσω των στίχων, να εκφραστούν και να τραγουδήσουν στα ελληνικά με μεγαλύτερη ευχέρεια, να έρθουν σε επαφή με ελληνικούς μύθους και παραμύθια, να αλληλεπιδράσουν μέσω των τραγουδιών και των δραστηριοτήτων τους, να γνωρίσουν μουσικά όργανα και να παίξουν με αυτά. Τα παιδιά όχι μόνο μιλούσαν ελληνικά, αλλά άρχισαν να έχουν επίγνωση για τον ελληνικό πολιτισμό, τον οποίο μπορεί να έχουν αφήσει στην Ελλάδα, αλλά με πολύ κόπο και μεράκι γίνεται προσπάθεια από τους εκπαιδευτικούς για να αναπτύξουν στη Βιέννη. Έτσι, το πρόγραμμα έδωσε την ευκαιρία σε παιδιά που ζουν εκτός Ελλάδας να αναπτύξουν μία ουσιαστική σχέση με την πατρίδα τους. Το τραγούδι εδώ λειτούργησε ως κοινή ταυτότητα που συνδέει αρχικά τα παιδιά εθνικά και στη συνέχεια μπορεί να δώσει αφορμή για μελέτη και ανακάλυψη πολλών άλλων πολιτισμικών, ιστορικών και γλωσσικών στοιχείων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Adileh, M., & Adileh, F. (2011). Song as an educational tool in teaching english as a foreign language. In M. Argyriou & P. Kampylis (Eds.), *4th International Conference Arts and Education: Creative ways into languages* (τ. Α', σσ. 1–10). Athens, Greece: Greek Association of Primary Music Education Teachers.

- Adorno, T. (1993). Music, Language, and Composition. *The Musical Quarterly*, 77(3), 401–414. Γύζη, Ε. (2015). Οι Έλληνες της Βιέννης μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. *Διάλεξη στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία της Αγίας Τριάδος Βιέννης*. Διοργάνωση: Διαπολιτιστικός Σύλλογος «Μακεδονία».
- Δαμανάκης, Μ. (2006). Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη διασπορά. Στο Ι. Χασιώτης, Ό. Κατσιαρδή-Hering, & Ε. Αμπατζή (Επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15ος–21ος αι.* Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.
- Δαμανάκης, Μ. (2008). Παιδεία Ομογενών: αποτίμηση της δεκαετίας 1997–2007 και προτάσεις για την επόμενη δεκαετία. Στο Μ. Δαμανάκης (Επιμ.), *Διεθνές συνέδριο: Παγκοσμιοποίηση και Ελληνική διασπορά*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο διαπολιτισμικών και μεταναστευτικών μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.).
- Κοκκίδου, Μ. (2011). Κατανόηση και παραγωγή γραπτού λόγου στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία: Το τραγούδι ως εκπαιδευτικό εργαλείο. Στο Μ. Αργυρίου & Π. Καμπύλης (Επιμ.), *4ο Διεθνές Συνέδριο Τέχνες και Εκπαίδευση: Δημιουργικοί τρόποι εκμάθησης των γλωσσών* (τ. Α, σσ. 98–106). Αθήνα: Ένωση Εκπαιδευτικών Μουσικής Αγωγής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.
- Κοκκίδου, Μ., & Στάμου, Α. (2010). Η διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας μέσα από τη μελέτη περίπτωσης των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ στο Πανεπιστήμιο Cornell: Προεκτάσεις για τη γλωσσική διδασκαλία στο πλαίσιο της επικοινωνιακής-κειμενοκεντρικής προσέγγισης. Στο Κ. Ντίνας, Α. Χατζηπαναγιωτίδη, Α. Βακάλη, Τ. Κωτόπουλος & Α. Στάμου (Επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή 'Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης)'*. Φλώρινα.
- Lerdahl, F. (2001). The Sounds of Poetry Viewed as Music. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 930(1), 337–354. Νικολίτσης, Ι. (2016). *Η Ελληνική Εθνική Σχολή Βιέννης προμαχώνας του νεοελληνικού διαφωτισμού*. Βιέννη.
- McNiff, J., & Whitehead, J. (2006). *All you need to know about Action Research: An introduction*. London: SAGE Publications Ltd.
- Mora, C.-F. (2000). Foreign language acquisition and melody singing. *ELT Journal*, 54(2), 147–160.
- Murray, S.-J. (2005). Learning a second language through music. *Academic Exchange Quarterly*, 9(2). *Πρόγραμμα σπουδών νηπιαγωγείου*. (2014). Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Σειρηνίδου, Β. (2002). *Έλληνες στη Βιέννη, 1780–1850*. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/24185>
- Zeller-Berkman, S. (2014). Lineages: A past, present, and future of participatory action research. In P. Leavy (Ed.), *The Oxford handbook of qualitative research*. New York: Oxford University Press.

Η διδακτική αξιοποίηση των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ για τη διδασκαλία των ελληνικών ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας

Ευσταθία Πανταζή

Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιονίων Νήσων
artounab@hotmail.com

Το παρόν κείμενο διερευνά τα οφέλη της χρήσης των τραγουδιών ως εκπαιδευτικού μέσου - υλικού στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης ή δεύτερης γλώσσας και παρουσιάζει διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές που αξιοποιούν τα τραγούδια εν γένει και ειδικότερα τον αξιόλογο όγκο τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ που έχει καταχωρηθεί στο υπό κατασκευή Ψηφιακό Αποθετήριο του Μουσικού Τμήματος του Ιονίου Πανεπιστημίου «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια». Τα τραγούδια του Αποθετηρίου συνοδεύονται από διδακτικές προτάσεις για κάθε τραγούδι και θα είναι στη διάθεση των εκπαιδευτικών, μέσω της αντίστοιχης Διαδραστικής Πλατφόρμας. Στη συνέχεια παρουσιάζεται μια δέσμη διδακτικών δραστηριοτήτων πάνω σε τρία τραγούδια της Μαρίζας Κωχ όπως εφαρμόστηκε στο Summer School 2018, το θερινό πρόγραμμα εκμάθησης ελληνικών για φοιτητές εξωτερικού του Ιονίου Πανεπιστημίου. Αυτές οι δραστηριότητες βασίζονται στην επικοινωνιακή και βιωματική διδακτική προσέγγιση και προτείνουν τον εμπλουτισμό της γλωσσικής διδασκαλίας με εξω-γλωσσικό υλικό, τονίζοντας τη διασύνδεση της ελληνικής γλώσσας με την κουλτούρα και τον πολιτισμό της.

Λέξεις κλειδιά: διδασκαλία ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, οφέλη χρήσης τραγουδιών, διδακτική αξιοποίηση τραγουδιών, γλωσσικές διδακτικές προσεγγίσεις, βιωματική προσέγγιση, επικοινωνιακή προσέγγιση

Utilising Mariza Koch's children songs for the teaching of Greek as a second or foreign language

Efstathia Pantazi

Coordinator for Primary Education of the Ionian Islands
artounab@hotmail.com

This text explores the benefits of using songs as an educational medium in the teaching of Greek as a foreign or second language and presents teaching approaches and practices that make use of songs in general, and especially of the remarkable volume of songs by Mariza Koch recorded in the Digital Repository of the Music Department of the Ionian University, "I learn about my country through songs". The songs of the repository are accompanied by teaching suggestions for each song and will be made available to teachers through the corresponding interactive platform. Next there is a series of teaching activities on songs by Mariza Koch, as applied in the Summer School 2018, the summer Greek language learning program for foreign students of the Ionian University. These activities are based on a communicative and experiential teaching approach and propose the enrichment of language teaching with extra-linguistic material, highlighting the interconnection of Greek language and culture.

Keywords: teaching Greek as a second or foreign language, advantages of songs for language learning, immersion, communicative approach, teaching activities

Η μουσική και τα τραγούδια: ένα χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος της ελληνικής ως ξένης γλώσσας

“How is it that for most people music is a powerful part of their personal life and yet when we go to work or school we turn it off?” (Μτφρ: *Πώς γίνεται, ενώ για τους πιο πολλούς από εμάς η μουσική είναι τόσο σημαντικό κομμάτι της προσωπικής μας ζωής, όταν πηγαίνουμε στη δουλειά μας την «κλείνουμε»;*) αναρωτιόταν ο Brewer (1995, σελ. 2).

Αυτή η δήλωση είναι περισσότερο προφανής και συναφής όταν σχετίζεται με τον χώρο της σχολικής τάξης, όπου η έρευνα έχει δείξει ότι η παροχή δομημένων και ανοιχτών μουσικών δραστηριοτήτων στους μαθητές, ανεξάρτητα από το επίπεδο μουσικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών, μπορεί να τη μετατρέψει σε θετικό περιβάλλον μάθησης, δημιουργώντας μια χαλαρή ατμόσφαιρα ασφάλειας και εμπιστοσύνης, όπου τα παιδιά ευδοκιμούν ακαδημαϊκά, κοινωνικά και συναισθηματικά (Lake, 2003). Η μουσική προσφέρει ποικίλους τρόπους συμμετοχής και για τα συνεσταλμένα και εσωστρεφή παιδιά. Σε δεύτερο επίπεδο, όσο αφορά τη εκμάθηση της γλώσσας, ως πρώτης ή δεύτερης, το «όχημα» της μουσικής είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό (Jalongo & Bromley, 1984). Σύμφωνα με τον Steven Krashen (1982), για τη βέλτιστη εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας πρέπει να είναι αδύναμο «το συναισθηματικό φίλτρο». Αδύναμο συναισθηματικό φίλτρο σημαίνει θετική στάση απέναντι στη μάθηση. Η μουσική αποτελεί μια από τις μεθόδους εξασφάλισης αδύναμου φίλτρου, λόγω του χαλαρού περιβάλλοντος που εξασφαλίζει. Με την ελαχιστοποίηση του συναισθηματικού φίλτρου, μειώνεται το άγχος και οι μαθητές είναι περισσότερο δεκτικοί στην πληροφορία που λαμβάνουν. «Τα τραγούδια στην τάξη της γλωσσικής διδασκαλίας διασκεδάζουν και χαλαρώνουν τους μαθητές, για αυτό, με τη χρήση της μουσικής μπορεί να μειωθεί το στρες» (Jedynak, 2000, σελ. 2). Οι Peregoy και Boyle ενθαρρύνουν τους δασκάλους: «Τραγουδήστε ένα τραγούδι την ημέρα! Τα τραγούδια φέρνουν ελαφρότητα, γέλιο και ομορφιά στην τάξη σας» (Peregoy & Boyle, 2008, σελ. 127). Παρόλα τα οφέλη που περιγράψαμε, μέχρι να αναγνωριστούν οι προσεγγίσεις της επικοινωνιακής διδασκαλίας της γλώσσας (CLT: Communicative Language Teaching) και της μάθησης με βάση το έργο (TBL: Task Based Learning), μέσω της έρευνας του Krashen, δεν υπήρχε ζήτηση παιδαγωγικού υλικού με τραγούδια για την εκμάθηση ξένων γλωσσών (Griffiee ó.a στο Engh, 2010). Ο Salcedo (2010), μετά από έρευνα σε περιοδικά διδασκαλίας ξένων γλωσσών, βρήκε ότι υπήρχαν μόνο λίγα άρθρα για το θέμα, σε σύγκριση με τα πολυάριθμα άρθρα σχετικά με άλλες μεθοδολογικές ιδέες και προσεγγίσεις.

Η έρευνα έχει δείξει ότι η ενσωμάτωση εμπειριών μουσικής στη διδασκαλία της ξένης ή δεύτερης γλώσσας, ευνοεί την ανάπτυξη του γλωσσικού γραμματισμού των μαθητών: την απόκτηση φωνολογικής ενημερότητας, την ανάγνωση, την ενίσχυση της μνήμης, την ανάπτυξη του λεξιλογίου, την κατανόηση, τη βελτίωση της προφοράς, την εκμάθηση των γραμματικών, συντακτικών, σημασιολογικών φαινομένων και την παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου. Οι Saricoban και Metin έχουν βρει ότι οι στίχοι των τραγουδιών και τα παιχνίδια που βασίζονται σε αυτά βοηθούν στη διδασκαλία της γραμματικής (Saricoban & Metin, 2010) και οι Peregoy και Boyle ότι ενισχύουν την ανάπτυξη γλωσσικών δεξιοτήτων, π.χ. την ευχέρεια ανάγνωσης και γραφής στην τάξη (Internet TESL J 2000). Κατά τους Ludke,

Ferreira και Overy (2013), η ακρόαση και το τραγούδι των λέξεων ενισχύει την ομιλία. «Η μουσική και η ομιλία συνδέονται μέσω των ήχων που παράγουν και χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά μηνυμάτων, με τη διαφορά ότι στη γλώσσα αυτά είναι περισσότερο ακριβή και στη μουσική, συνήθως, συναισθηματικά» (Mora, 2000, σελ. 147).

Τα τραγούδια προσφέρουν ευκαιρίες για την ανάπτυξη γλωσσικού αυτοματισμού: ο όρος αυτός αναφέρεται στη χωρίς παύσεις παραγωγή προφορικού λόγου στη γλωσσική διαδικασία. Ο γλωσσικός αυτοματισμός προωθεί την ανάπτυξη και επέκταση του λεξιλογίου, των δεξιοτήτων κατανόησης του προφορικού και του γραπτού λόγου και την ενίσχυση της αφηρημένης σκέψης (Hill-Clarke & Robinson, 2003). Μέσα από τη χρήση των τραγουδιών και της μουσικής, τα παιδιά μπορούν να συγκρατήσουν πολύ μεγαλύτερη ποσότητα πληροφορίας (Ortiz, 2008), γιατί περιέχουν «συχνόχρηστες» λέξεις -λέξεις που εμφανίζονται πολύ συχνά στη γλώσσα- και εκφράσεις που επαναλαμβάνονται (θα εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά αυτά στο τραγούδι της Μαρίζας Κωχ «Εγώ, εσύ, αυτός»). Λόγω του ρυθμού και του περιεκτικού νοήματός τους, μπορούν να βελτιώσουν την ακρόαση και την προφορική γλωσσική ανάπτυξη, την προσοχή και τη μνήμη, δηλαδή τη διατήρηση και ανάκληση της νέας γνώσης (Botarri & Evans, 1982).

Τα παραδοσιακά τραγούδια, ιδιαίτερα, ακολουθούν μια επαναλαμβανόμενη μορφή στίχων με ομοιοκαταληξία και έχουν χαρακτηριστικά που τα καθιστούν εύκολα στην παρακολούθηση (Saricoban & Metin, 2000). Γενικότερα, η επιβίωση της λογοτεχνικής παράδοσης, η επική ποίηση και οι μπαλάντες, με άλλα λόγια η προφορική παράδοση, οφείλονται στη χρήση των τραγουδιών αυτών. Ο Rubin (1995) πιστεύει ότι αυτό μπορεί να οφείλεται στα πολλαπλά επίπεδα ρυθμού, ήχου, γλωσσικού νοήματος και συναισθηματικού περιεχομένου τα οποία λειτουργούν ταυτόχρονα. Ο ρυθμός της ομιλίας είναι πολύ σημαντικός όταν μαθαίνουμε μια ξένη γλώσσα: κάθε γλώσσα έχει ένα ξεχωριστό ρυθμό που αποτελεί μέρος της ηχητικής της δομής. Η γνώση αυτού του ρυθμού αποτελεί μέρος της ικανότητας του ομιλητή μιας γλώσσας (Patel, 2008).

Η Medina (1990) θεωρεί ωφέλιμη την εφαρμογή διδακτικών μεθόδων και διαδικασιών που μοιάζουν με τη ζωή εκτός σχολικής τάξης, η οποία είναι γεμάτη με μουσική, τραγούδια, ιστορίες και οπτικές εικόνες. Ομοίως οι Saricoban και Metin προτείνουν την παιδαγωγική χρήση της μουσικής για την ενίσχυση της πολιτισμικής ικανότητας της γλώσσας-στόχου από τους μαθητές (Saricoban & Metin, 2000). Τα τραγούδια βοηθούν να εμπλουτιστεί το μάθημα της γλώσσας, ώστε να εμπεριέχει την κουλτούρα της χώρας, ειδικά όταν αντανakλούν τον πολιτισμό της (πολιτισμικός πόρος). Τέλος, η ενίσχυση της διδασκαλίας μέσω της μουσικής είναι ζωτικής σημασίας για την καλλιέργεια της δημιουργικότητας στην τάξη. Η φαντασία των τραγουδιών ενθαρρύνει τη δημιουργικότητα των μαθητών και επιτρέπει την αυθεντική μάθηση της ξένης γλώσσας. Πολύ συχνά, τα τραγούδια αφηγούνται μια ιστορία ή περιγράφουν καταστάσεις και συναισθήματα. Οι στίχοι είναι ιδανικοί στο να χτίσουν οι μαθητές πάνω σε αυτούς, χρησιμοποιώντας τις δικές τους ιδέες σε μια δημιουργική παραγωγή λόγου.

Διδακτικές πρακτικές για την αξιοποίηση των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ στην εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας ως ξένης

Οι τέσσερις κύριες γλωσσικές δεξιότητες αφορούν τη γραμματική, το λεξιλόγιο, την προφορά και την ακρόαση. Ωστόσο, για την εκμάθηση μιας γλώσσας είναι απαραίτητη και η επικοινωνιακή ικανότητα. Η γλώσσα είναι εργαλείο επικοινωνίας και πολιτισμικό αγαθό. Γι αυτό η καταλληλότερη διδακτική προσέγγιση για τη διδασκαλία της ως ξένης είναι η επικοινωνιακή και πολιτισμική προσέγγιση με χρήση επικοινωνιακού λόγου.

Τα τραγούδια μπορούν να χρησιμοποιηθούν εισαγωγικά, κατά τη διάρκεια της παρουσίασης αλλά και στην πρακτική εφαρμογή των γλωσσικών μαθημάτων, για τη δημιουργία αυθεντικών μαθησιακών εμπειριών. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν εξίσου για τη διδασκαλία λεξιλογίου, προτύπων προτάσεων, προφοράς, αλλά και για τα χαρακτηριστικά προσωδίας της γλώσσας, όπως ο ήχος, ο επιτονισμός και ο ρυθμός καθώς και για την εξάσκηση των ήχων των φωνηέντων και συμφώνων.

Περνώντας στη διδακτική αξιοποίηση των τραγουδιών της Μαρίζας που παρατίθενται στο Ψηφιακό Αποθετήριο και τη Διαδραστική Πλατφόρμα «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια», στην οποία έχω αναλάβει τον τομέα των γλωσσικών δραστηριοτήτων, το σύνολο των τραγουδιών αποτελεί ένα σημαντικό διδακτικό βοήθημα. Οι στίχοι τους περιέχουν φράσεις και ιδιωματικές εκφράσεις που προετοιμάζουν τα παιδιά για τη χρήση αυθεντικής γλώσσας και περιέχει ποικιλία θεματικών που καλύπτουν πολλά πεδία της καθημερινής ζωής. Όπως αναφέρει η Μαίη Κοκκίδου στην εισαγωγή του βιβλίου *Με τη Μαρίζα τραγουδώ Ελληνικά μαθαίνω* «η συνθέτρια, έγραψε τα συγκεκριμένα τραγούδια μέσα από μια διεισδυτική ματιά στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών της ... και πολλών αλλόγλωσσων μαθητών στη συνέχεια» (Κωχ, 2010, σελ. 3).

Πολλά από τα τραγούδια μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μικρότερες ηλικίες για τη διδασκαλία ξεχωριστών ήχων (φωνημάτων) ή λέξεων. Μπορεί να προστεθεί κίνηση για να γίνουν πιο ευχάριστα για τα παιδιά (Ohman-Rodriguez, 2004· Saricoban & Metin, 2000). Π.χ. με χρήση στοιχείων μουσικοκινητικής για τη εμπέδωση των ρημάτων και μίμησης για τα ουσιαστικά και τα επίθετα. Για τα μεγαλύτερα παιδιά είναι πολύ αποτελεσματικά τα παιχνίδια ρόλων και η δραματοποίηση εικόνων του τραγουδιού (όπως στα παιχνιδοτράγουδα «Άρες, μάρες, κουκουνάρες», «Όταν η γάτα κάνει χου», «Άσπρος σκύλος, μαύρος γάτης»).

Το παιχνίδι με τις λέξεις και οι ομοιοκατάληκτες λέξεις των τραγουδιών ελκύουν την προσοχή των μαθητών (Hiebert et al., 1992). Μπορούν να τους βοηθήσουν στην κατανόηση της ομοιοκαταληξίας, μέσω της ομοιότητας των καταλήξεων των λέξεων, στον χειρισμό των μοτίβων των ομοιοκατάληκτων λέξεων, δραστηριότητα που προάγει τη φωνολογική ενημερότητα (Yopp & Yopp, 2002· Brown, 2006). Μία κατηγορία τραγουδιών είναι κατάλληλα για ασκήσεις γραμματικής όπου οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν π.χ τα μέρη του λόγου, ενώ ακούν το τραγούδι. Το τραγούδι «Ο περιπτεράς» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τα αρσενικά ουσιαστικά σε -ας, «Το ωραίο το τραγούδι» για την κλίση επιθέτου, το «Μπορώ» για τα ρήματα ενεργητικής φωνής, το «Παρακολούθησε» για την προστακτική, το «Έχω μάθει» για τη χρήση παρακειμένου, το «Χαίρομαι» για την παθητική φωνή κ.τ.λ.

Επίσης, σημαντικές είναι οι δραστηριότητες ενεργητικής ακρόασης μέσω του τραγουδιού. Η προετοιμασία είναι εξαιρετικά σημαντική. Σε αρχικό στάδιο ο δάσκαλος/α παίζει ή τραγουδάει το τραγούδι. Στη συνέχεια, μπορούν να δοθούν οι στίχοι των τραγουδιών με κενά για να συμπληρωθούν οι λέξεις που λείπουν. Ο δάσκαλος παίζει ξανά το τραγούδι και αυτή τη φορά οι μαθητές μπορούν να διαβάσουν και να συμπληρώσουν τις λέξεις στα κενά. Σε επόμενο στάδιο οι μαθητές ακούν το τραγούδι και στη συνέχεια παίρνουν μια λίστα με τις άγνωστες λέξεις του τραγουδιού. Οι μαθητές σε ομάδες των 2-4 ατόμων βρίσκουν την έννοια αυτών των λέξεων με τη χρήση λεξικών ή μαντεύοντας από το πλαίσιο. Είναι αναγκαία η σύνδεση της κατανόησης και της παραγωγής του προφορικού και του γραπτού λόγου. Οι μαθητές ενθαρρύνονται να δημιουργήσουν σκετς ή κείμενα, χρησιμοποιώντας τις νέες λέξεις σωστά ή να γράψουν μια σύντομη ιστορία, χρησιμοποιώντας τα ρήματα από το τραγούδι στο παρελθόν.

Σημειώνεται ότι το τραγούδι παίζεται δύο ή περισσότερες φορές, δεδομένου ότι τα επίπεδα γλωσσικής επάρκειας των μαθητών μπορεί να είναι εξαιρετικά ποικίλα σε μια τάξη μη φυσικών ομιλητών. Επίσης, η «εικόνα», σταθερή ή κινούμενη και άλλα εξω-γλωσσικά στοιχεία, πρέπει να συνδυάζονται με τους στίχους περιγραφικών γεγονότων που περιέχονται σε ένα τραγούδι, όταν το επίπεδο γνώσης είναι βασικό (Stokes, 2001).

Μια από τις σημαντικότερες μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών είναι η θεματική μεθοδολογική προσέγγιση (theme-based instruction, Lee, 2007). Τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ περιέχουν θεματικές όπως το φυσικό περιβάλλον, η μυθολογία, ο πολιτισμός, η τέχνη, το θέατρο, η τεχνολογία, τα επαγγέλματα, τα ήθη και τα έθιμα, οι γιορτές, η οικογενειακή ζωή. Η θεματική-μεθοδολογική προσέγγιση βοηθά στην ανάδειξη των στοιχείων των τραγουδιών που αφορούν στον πολιτισμό, την κουλτούρα, τα ήθη και τα έθιμα κ.λ.π. και την πραγματολογική επεξεργασία του θέματος του τραγουδιού και του λεξιλογίου του τραγουδιού. Απαραίτητη διδακτική προσθήκη είναι οι δημιουργικές δραστηριότητες, στην κατηγορία των οποίων ανήκει η μετατροπή του ποιητικού σε αφηγηματικό και περιγραφικό λόγο, η δημιουργία ενός άλλου ποιήματος ή τραγουδιού με προτεινόμενες λέξεις από το αρχικό τραγούδι ή με το ίδιο θέμα με αυτό και η απόδοση του τραγουδιού με διαφορετικούς εκφραστικούς τρόπους όπως η εικονογράφηση.

Τα τραγούδια αξιοποιήθηκαν στα καλοκαιρινά τμήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας του *Summer School of Corfu* που διοργάνωσε το Ιόνιο Πανεπιστήμιο το καλοκαίρι του 2018, με φοιτητές εξωτερικού, ως μέσα εξοικείωσης με την ελληνική γλώσσα και επαφής με τον ελληνικό πολιτισμό και τη διαπολιτισμικότητα. Για την αξιολόγηση των επιτυχών αξιοποίησης των τραγουδιών διεξάχθηκε μικρή έρευνα δράσης στην οποία είχα τον ρόλο της συντονίστριας (και συμμετέχουσας). Η μέθοδος αυτή έχει χρησιμοποιηθεί από τη γράφουσα στα κοινοτικά σχολεία της Αγγλίας σε μεγαλύτερη κλίμακα, συνδυαστικά με άλλες ποιοτικές μεθόδους για την αποτίμηση μεθόδων εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας (Pantazi, 2016). Δόθηκαν διδακτικές οδηγίες και δραστηριότητες για τη χρήση των τραγουδιών στους εκπαιδευτικούς των τμημάτων του *Summer school* και τους ζητήθηκε η χρήση αναστοχαστικού ημερολογίου, όπου καταγράφηκαν οι πρακτικές που εφαρμόστηκαν -και κατά πόσο στέφθηκαν με

επιτυχία. Η παρατήρηση και ο αναστοχασμός τους λειτούργησαν ανατροφοδοτικά στην αξιολόγηση της καταλληλότητάς των πρακτικών αυτών. Κατά τη λήξη του προγράμματος δόθηκε φόρμα αξιολόγησης στους φοιτητές όπου έγινε θετική αποτίμηση των δραστηριοτήτων που σχεδιάστηκαν για τα τραγούδια. Επιτεύχθηκε έτσι μια μορφή τριγωνοποίησης, ώστε να διασφαλιστεί η αξιόπιστη και έγκυρη αποτίμηση της αποτελεσματικότητας της χρήσης των τραγουδιών για τους παρακάτω μαθησιακούς στόχους.

Στη συνέχεια θα ακολουθήσει η παρουσίαση των γλωσσικών δραστηριοτήτων πάνω σε τρία τραγούδια της Μαρίζας Κωχ, όπως χρησιμοποιήθηκαν στο πρόγραμμα αυτό και θα αποτελέσουν υλικό της αντίστοιχης ηλεκτρονικής πλατφόρμας ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν, με μικρές παραλλαγές ανάλογα με το επίπεδο γλωσσικής επάρκειας, από άλλους εκπαιδευτικούς.

A. Καλοκαίρι μου μυρίζει (ομάδα αρχαρίων)

Μουσική-στίχοι: Μαρίζα Κωχ

Καλοκαίρι μου μυρίζει

Η ντομάτα με το ρύζι

Τα τζιτζίκια θα 'ρθουν πάλι

Να μου πάρουν το κεφάλι

Τζι τζι το ένα Τζι τζι το άλλο

Τζι τζι τζι το πιο μεγάλο

Τζι το τέταρτο τζιτζίκι

Και ορμάει στο τζατζίκι ...

(Ακολουθούν τα τριζόνια)

Διαπραγματευτήκαμε την ομοιοκαταληξία του ποιήματος, της ομοιότητας των καταλήξεων των λέξεων και τα μοτίβα των ομοιοκατάληκτων λέξεων. Με αφορμή το τραγούδι με τα τζιτζίκια και τα τριζόνια ασχοληθήκαμε με την εξήγηση του όρου *Ονοματοποιΐα*, δηλαδή με τον σχηματισμό λέξεων σύμφωνα με τον ήχο που παράγεται από τα ζώα όπως τζιτζίκια, τζι-τζι, τριζόνια, τρι-τρι (ήχος του τζιτζικιού και του τριζονιού) με επέκταση και σε άλλα ζώα όπως: (γαβ-γίζει, νιάου-ρίζει, μουγκρίζει, βε-λάζει). Στους φοιτητές δόθηκαν και άλλα παραδείγματα και έγραψαν μικρά αστεία δίστιχα ποιήματα με ομοιοκαταληξία. Το τραγούδι λειτούργησε ως έναυσμα για τη διδασκαλία λεξιλογίου σχετικού με τα φρούτα και τα λαχανικά.

Έγινε παράλληλη γνωριμία με το ποίημα «Τα τζιτζίκια» του Οδυσσέα Ελύτη (μελοποίηση: Λίνος Κόκοτος) με ακρόαση και παρακολούθηση μουσικού βίντεο του αντίστοιχου τραγουδιού. Ακούστηκε αφήγηση του μύθου του Αισώπου «Τζιτζίκας και μέρμηγκας» που συνοδεύτηκε από την «ανάγνωση» κόμικ, όπου συμπληρώθηκαν οι βινιέτες που αντιστοιχούσαν με την ακολουθία της αφήγησης.

Μια σημαντική δραστηριότητα ήταν η θεματική, πραγματολογική επεξεργασία του τραγουδιού με τη βοήθεια εκτεταμένου λεξιλογίου και με χρήση, όπου χρειαζόταν, της αγγλικής γλώσσας. Ασχοληθήκαμε με το καλοκαίρι στην Ελλάδα: με τον καιρό, τις γεωργικές εργασίες, τις ασχολίες του ελεύθερου χρόνου, τα σπορ, τις καλοκαιρινές διακοπές, τον τουρισμό. Έγινε ειδική αναφορά στα καλοκαιρινά φαγητά της ελληνικής κουζίνας (γεμιστά, τζατζίκι, καλαμαράκια, χταπόδι, μουσακάς κ.λπ.). Δόθηκε η συνταγή της χωριάτικης σαλάτας: οι φοιτητές συμμετείχαν στο

πλύσιμο, το κόψιμο και το ανακάτεμα των υλικών και τη γεύτηκαν στο τέλος της ώρας. Η δραστηριότητα εκτέλεσης μιας εύκολης συνταγής χρησιμοποιείται συστηματικά στη διδασκαλία ελληνικών ως ξένης γλώσσας γιατί συνδυάζει την παρουσίαση λεξιλογίου (των συστατικών) με τη διδασκαλία της χορήγησης οδηγιών μέσω της Οριστικής, Υποτακτικής και Προστακτικής έγκλισης με βιωματικό τρόπο (Πανταζή, 2010). Ακολούθησε επίσκεψη στην κεντρική λαϊκή αγορά της πόλης, όπου δόθηκε στους φοιτητές η ευκαιρία χρήσης του λεξιλογίου-στόχου του μαθήματος και η ενίσχυση της διατήρησής του, μέσω της εμπέδωσης.

B. Εγώ, εσύ, αυτός (Ομάδα αρχαρίων)

Μουσική-στίχοι: Μαρίζα Κωχ

Εγώ, εσύ κι αυτός μαζί

Θα πάμε στο ποτάμι.

Εμείς, εσείς, αυτοί

Εμείς, εσείς κι αυτοί μαζί

θα βρούμε το καλάμι.

Αυτό που ο Πάνας έφτιαξε

πεντάφωνη φλογέρα

και σαν τραγί χοροπηδά

τη νύχτα και τη μέρα.

Εγώ, εσύ, αυτός Εγώ, εσύ, αυτός (Επανάληψη των 3 στροφών)

Το τραγούδι έχει μια σαφή διδακτική στοχοθεσία γραμματικής, αφού ρητά αναφέρεται στην προσωπική αντωνυμία και στη χρήση του ενικού και πληθυντικού αριθμού των ρημάτων και χρησιμοποιήθηκε για αυτό. Το ενδιαφέρον θέμα του όμως προσφέρεται για διαθεματικές συνδέσεις: του μύθου του Πάνα και της κατασκευής του καλαμένιου αυλού (πολύαυλος, ή ο αυλός του Πάνα) με άλλους αρχαιοελληνικούς μύθους για την δημιουργία μουσικών οργάνων, όπως ο μύθος του αποκεφαλισμού της μέδουσας Γοργώας από τον Περσέα και η κατασκευή του αυλού από την Αθηνά, ο μύθος του Ερμή και το καβούκι της χελώνας για τη δημιουργία της λύρας και του Απόλλωνα κ.λ.π. Το τραγούδι αποδόθηκε μουσικοκινητικά και με τη βοήθεια θεατρικού παιχνιδιού στην απογευματινή συνεδρία.

Για τους «προχωρημένους» φοιτητές με αρκετά καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας χρησιμοποιήθηκε το:

Το θέατρο μοιάζει να είναι καράβι

Μουσική-στίχοι: Μαρίζα Κωχ

Το θέατρο μοιάζει να είναι καράβι

Σηκώνει πανιά, φωτισμένο σαλπάρει

Γεμάτο εκδρομείς που ένα θέλουνε μόνο,

Με νου και καρδιά να γνωρίσουν τον κόσμο

Σαλπάρει σαλπάρει το ωραίο καράβι

Πουλί του ονείρου, του μύθου σημάδι

Η Ιθάκη σινιάλο στο χώρο, στον χρόνο,

Αυτό το ταξίδι ονειρεύτηκα μόνο!

Λόγω της πυκνότητας του περιεχομένου των στίχων του τραγουδιού, έγιναν πολλές δραστηριότητες κατανόησης με επεξήγηση του λεξιλογίου, ιδιαίτερα των ναυτικών όρων «σαλπάρει», «σινιάλο» και της φράσης «σηκώνει πανιά». Έγινε εντοπισμός της παρομοίωσης: «το θέατρο μοιάζει να είναι καράβι» και της μεταφοράς: «πουλί του ονείρου, του μύθου σημάδι», ως σχημάτων λόγου.

Το τραγούδι ξεδιπλώνει τον κόσμο του θεάτρου και την καλλιτεχνική δημιουργία. Το θέατρο όπως και το ταξίδι είναι διαφορετικοί τρόποι γνωριμίας με τον κόσμο και τον εαυτό μας. Η χρήση του θεατρικού παιχνιδιού βοήθησε τόσο την παραγωγή λόγου και την επέκταση του λεξιλογίου όσο και τη συναισθηματική σύνδεση της ομάδας. Οι φοιτητές μεταμορφώθηκαν σε επιβάτες ενός καραβιού. Φαντάστηκαν τι συνάντησαν στο ταξίδι τους, ποια μέρη επισκέφτηκαν, έγινε εναλλαγή από το ταξίδι με ηρεμία στο ταξίδι με τρικυμία. Αξιοποιήθηκε η δραστηριότητα αυτή για την παραγωγή λόγου: οι φοιτητές, σε ομάδες, έφτιαξαν δικούς τους στίχους, κάνοντας ομοιοκαταληξία με θέμα το ταξίδι και μικρές ιστορίες για ένα ταξίδι τους, χρησιμοποιώντας επιλεγμένο λεξιλόγιο αλλά και λεξικό.

Ως επέκταση έγιναν διαθεματικές συνδέσεις: Διάλεξαν ταξίδια σε άλλες εποχές (ταξίδι στον χρόνο). Τέλος, ασχοληθήκαν με γνωστούς μύθους που έχουν σαν θέμα τους ταξίδι ή περιπλανήσεις: την Οδύσσεια, τον Ιάσονα και την αργοναυτική εκστρατεία, τους Μύθους του Ηρακλή κ.λ.π. με τη χρήση εμπλουτισμένου οπτικού κινηματογραφικού και θεατρικού υλικού σε αποσπάσματα.

Συμπερασματικά

Τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ που αξιοποιήθηκαν στο πρόγραμμα εκμάθησης της ελληνικής ως ξένης γλώσσας σε φοιτητές του εξωτερικού το καλοκαίρι του 2018, με τους διδακτικούς τρόπους και με δραστηριότητες που έχουν προταθεί από τη γράφουσα στο *Ψηφιακό Αποθετήριο και τη Διαδραστική Πλατφόρμα του Μουσικού Τμήματος του Ιονίου Πανεπιστημίου «Εγώ πατρίδα γνώρισα μες' από τα τραγούδια»*, εμπλούτισαν τη γλωσσική διδασκαλία και ενίσχυσαν τον βιωματικό χαρακτήρα της, δημιουργώντας ένα ευχάριστο μαθησιακό κλίμα. Η χρήση των τραγουδιών, άλλοτε ως αφετηρία, άλλοτε ως κεντρικό θέμα και άλλοτε ως «εφαρμογή», ενδυνάμωσαν τα μαθησιακά αποτελέσματα, κυρίως την βελτίωση της προφοράς και του επιτονισμού από τους Κινέζους φοιτητές και την εκμάθηση του λεξιλογίου-στόχου και βοήθησαν στη διασύνδεση της ελληνικής γλώσσας με την καθημερινή ζωή, την κουλτούρα και τον ελληνικό πολιτισμό. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της εξω-γλωσσικής υποστήριξης, με τη μορφή οπτικού και χειραπτικού υλικού, καθώς και ο βιωματικός και ψυχαγωγικός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων.

Το διδακτικό υλικό και οι δραστηριότητες προβλέπεται να χρησιμοποιηθούν και σε άλλα διδακτικά πλαίσια, όπως τα ελληνικά κοινοτικά σχολεία του εξωτερικού, ώστε να αντληθούν περισσότερα στοιχεία για την καλύτερη δυνατή αξιοποίησή τους στην διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Baker, T. (2013). Second language acquisition: *Language, culture and identity for practical use by English Language Learners worldwide*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Botarri, S., & Evans, J. (1982). Effects of musical context, type of vocal presentation, and time on the verbal retention abilities of visual-spatially oriented and verbally oriented disabled children. *Journal of School Psychology*, 20(4), 324–338.
- Brewer, C. (1995). Music and learning: Integrating Music in the Classroom. *Quarterly Journal*, 1–13. Retrieved from <http://archive.education.jhu.edu/PD/newhorizons/strategies/topics/Arts%20in%20Education/brewer.htm>
- Brown, H. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). New York: Pearson.
- Brown, J. L. (2006). Rhymes, stories and songs in the ESL classroom. *The Internet TESL Journal*, 12(4).
- Engh, D. (2013). Why Use Music in English Language Learning? A Survey of the Literature. *English Language Teaching*, 6(2). Retrieved from <http://iteslj.org/Articles/Brown-Rhymes.html>
- Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, 28(3), 269–289
- Hilda, F. I. (2013). Language Learning Enhanced by Music and Song. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ)*, 2(Special Issue, 1).
- Hill-Clarke, K. Y., & Robinson, N. R. (2003). *Locomotion and literacy: Effective strategies to enhance literacy instruction*. Memphis, TN: The University of Memphis. ERIC Document Reproduction Service No. ED474066.
- Jalongo, M., & Bromley, K. (1984). Developing linguistic competence through song. *Reading Teacher*, 37(9), 840–845.
- Jedynak, M. (n.d.). Classroom Techniques: Using Music in the Classroom. English Teaching Forum, 38(4). Retrieved from <http://exchanges.state.gov/englishteaching/forum/archives/docs/00-38-4-g.pdf>
- Krashen, S. D. (1982). *Principles and practices in second language acquisition*. Oxford, England: Pergamon Press.
- Krashen S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. New York: Longman Group Limited.
- Κωχ, Μ. (2010). *Με τη Μαρίζα τραγουδώ Ελληνικά μαθαίνω*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Lake, R. (2003). Enhancing Acquisition through Music. *The Journal of Imagination in Language Learning*, Jersey City State College, 7.
- Lee, L. (2007). An Action Study Using Thematic Method of Teaching Young Children English through Music. *Kaohsiung Normal University Journal*, 22, 1–24.
- Lee, L., & Lin, S-C. (2015). The Impact of Music Activities on Foreign Language, English Learning for Young Children. *Journal of the European Teacher Education Network*, 10, 13–23.
- Ludke, K., Ferreira, F., & Overy, K. (2013). Singing can facilitate foreign language learning. *Memory and Cognition*, 41(5), 41–52.
- Medina, S. (1993). The effect of music on second language vocabulary acquisition. *FEES News: National Network for Early Language Learning*, 6(3), 1–8.
- Mora, C. F. (2000). Foreign language acquisition and melody singing. *ELT Journal*, 54(2), 146–152.
- Ohman-Rodriguez, J. (2004). Music from inside out: Promoting emergent composition with young children. *Young Children*, 59(4), 50–55.
- Ortis, J. M. (2008). *The Effects of Music, Rhymes and Singing in the Classroom Environment*. Conference Proceedings, Evergreen State College, Washington (pp. 202–209). Retrieved from <http://archives.evergreen.edu/masterstheses/Accession89-10MIT/2008MITMastersProjects.pdf#page=218>

- Pantazi, E. (2010). Teachers' developing theories and practices in Greek Community schools. In P. Martin & V. Lytra (Eds.), *Sites of multilingualism: Complementary schools in Britain today* (pp. 111–122). Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- Pantazi, E. (2016). Bilingual Pedagogy & Teachers' Theories: Reflections from the Greek Community Schools, *Theory and Research in the Sciences of Education*, 12, 7–23.
- Patel, A. D. (2008). *Music, Language and the Brain*. New York: Oxford University Press.
- Peregoy, S., & Boyle, O. (2008). *Reading, writing, and learning in ESL* (5th ed.). Boston: Pearson.
- Rubin, D. (1995). *Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes*. New York: Oxford University Press.
- Salcedo, C. (2010). The effects of songs in the foreign language classroom on text recall, delayed text recall and involuntary mental rehearsal. *Journal of College Teaching & Learning*, 7(6), 19–30.
- Saricoban, A., & Metin, E. (2000). Songs, verse and games for teaching grammar. *The Internet TESL Journal*, 6(10), 52.
- Stokes, S. (2001). Visual Literacy in Teaching and Learning: A Literature Perspective. *Electronic Journal for the Integration of Technology in Education*.
- Yopp, H. K., & Yopp, R. H. (2002). *Ooples and boo-noo-noos. Songs and activities for phonemic awareness* (2nd ed.). Orlando, FL.: Harcourt School Publishers.